

μελέτες – έρευνες

ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΗ ΓΗΡΑΝΣΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΙΣΟΔΗΜΑ
ΤΩΝ ΗΛΙΚΙΩΜΕΝΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ¹Ήρα Εμκε-Πουλοπούλου²

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Δημογραφική γήρανση είναι η αύξηση της αναλογίας των ηλικιωμένων στο συνολικό πληθυσμό. Στη μεταπολεμική περίοδο στην Ελλάδα η αναλογία των ηλικιωμένων 65 ετών και άνω διπλασιάστηκε (από 6,8% το 1951 σε 13,6% το 1988). (Πίνακας Ι).

Στον Πίνακα 2 παρουσιάζεται η οικογενειακή κατάσταση των ηλικιωμένων σύμφωνα με τα αποτελέσματα της απογραφής του 1981, αφού τα αντίστοιχα της απογραφής του 1991 δεν είναι διαθέσιμα.

Ο χάρτης δείχνει τη γήρανση κατά Νομούς το 1981.38 από τους 52 Νομούς της Χώρας παρουσίαζαν δείκτη γήρανσης ανώτερο του εθνικού μέσου όρου. Οι πιο γερασμένοι είναι οι Νομοί των νησιών του Ανατολικού Αιγαίου (Χίου και Σάμου).

Στο Σχήμα εμφανίζονται οι προβολές του Ελληνικού πληθυσμού με ορισμένες υποθέσεις για τη γονιμότητα τη θνησιμότητα και τη μετανάστευση. Αν οι υποθέσεις αυτές πραγματοποιηθούν το έτος 2000 σχεδόν 16% των ανδρών και 20% των γυναικών θα είναι άνω των 65 ετών και το 2020 τα αντίστοιχα ποσοστά θα είναι 20% και 23%.

Το 1988 σχεδόν ένα άτομο στα 5 ήταν άνω των 60 ετών, ένα στα επτά άνω των 65 και ένα στα 16 άνω των 75 ετών. Το έτος 2000 σχεδόν 1 στα 4 άτομα θα είναι άνω των 60 και ένα στα 13 άνω των 75. Ο αριθμός των άνω των 75 ετών σχεδόν θα διπλασιαστεί σε σύγκριση με το 1988.¹ Η τάση αυτή είναι διεθνής².

1. Η εισήγηση “Δημογραφική Γήρανση και οι ανάγκες των ηλικιωμένων” στην ημερίδα των Κοινωνικών Λειτουργιών μέσα στα πλαίσια του 2ου Γεροντολογικού Συνεδρίου που έγινε στην Αθήνα τον Ιούνιο του 1991 παρουσίασε συνοπτικά όλες τις ανάγκες των ηλικιωμένων. Το άρθρο αυτό περιορίζεται στο εισόδημα.
2. Διδάκτορας Οικονομικών Επιστημών του Πανεπιστημίου του Παρισιού, Υπεύθυνη του Δημογραφικού Τμήματος του Ινστιτούτου Μελέτης της Ελληνικής Οικονομίας (IMEO). Μέλος του Διοικητικού Συμβουλίου της Ελληνικής Εταιρείας Δημογραφικών Μελετών (ΕΔΗΜ).

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.
ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΚΑΤΑ ΟΜΑΔΕΣ ΗΛΙΚΙΩΝ, ΔΕΙΚΤΗΣ ΓΗΡΑΝΣΗΣ,
ΔΕΙΚΤΗΣ ΕΞΑΡΤΗΣΗΣ ΗΛΙΚΙΩΜΕΝΩΝ
ΕΛΛΑΔΑ 1951-1988

Έτος	Πληθυσμός	Ομάδες Ηλικιών			Δείκτης Γήρα- νσης (1)	Δείκτης Εξάρτη- σης ολικός (2)	Δείκτης Εξάρτη- σης ηλικιω- μένων (3)
		0-14 %	15-64 %	65+ %			
1951	7.632.801	28,8	64,6	6,8	23,4	55,2	10,5
1961	8.388.553	26,7	65,1	8,2	30,6	53,7	12,6
1971	8.768.640	24,9	64,0	11,1	44,8	56,3	17,4
1981	9.739.589	23,7	63,6	12,7	53,7	57,3	20,0
1988	10.004.401	19,8	66,6	13,6	68,9	50,3	20,5

Πηγή:

ΕΣΥΕ, Στατιστική Επετηρίς 1964, Αθήνα 1965, σελ. 23.

ΕΣΥΕ, Στατιστική Επετηρίς 1973, Αθήνα 1974, σελ. 23.

ΕΣΥΕ, Στατιστική Επετηρίς 1984, Αθήνα 1985, σελ. 29.

ΕΣΥΕ, Μηνιαίο Στατιστικό Δελτίο, Τόμος 33, 8, Αύγουστος 1991.

(1) Άτομα 65 και άνω ανά 100 άτομα ηλικίας 0-14 ετών.

(2) Άτομα 65 και άνω και άτομα 0-14 ετών ανά 100 άτομα 15-64 ετών.

(3) Άτομα 65 και άνω ανά 100 άτομα 15-64 ετών.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2.
ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΗΛΙΚΙΩΜΕΝΩΝ ΚΑΤΑ ΦΥΛΟ, ΟΜΑΔΕΣ ΗΛΙΚΙΩΝ
ΚΑΙ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ
ΕΛΛΑΔΑ 1981
(Σε χιλιάδες άτομα)

ΑΝΔΡΕΣ					
Ομάδες Ηλικιών	Άγαμοι	Έγγαμοι	Χήροι	Διαζευγμένοι	Σύνολο
60-64	8,0	173,7	5,5	1,7	188,9
65-69	8,0	177,9	1,5	1,6	199,0
70-74	6,3	137,8	15,7	1,1	160,9
75 και άνω	6,8	139,9	41,9	1,0	189,3
ΓΥΝΑΙΚΕΣ					
60-64	13,6	147,2	56,4	3,7	220,0
65-69	12,3	134,0	80,3	3,0	229,6
70-74	9,8	91,3	92,3	2,3	195,7
75 και άνω	10,4	74,9	176,7	1,5	263,5

Πηγή: ΕΣΥΕ, Στατιστική Επετηρίς της Ελλάδος 1985, Αθήνα 1986, σελ. 31.

Οι ανάγκες αυτού του μεγάλου και αυξανόμενου τμήματος του Ελληνικού πληθυσμού όπως

προκύπτουν από ξένες και ελληνικές έρευνες και επιστημονικές μελέτες είναι:

1) Ανάγκη για την **εξασφάλιση εισοδήματος** που να καλύπτει τις βασικές ανάγκες των ηλικιωμένων. 2) Ανάγκη για την **εξασφάλιση αξιοπρεπούς στέγης, ρουχισμού και κατάλληλης τροφής** χωρίς “φιλανθρωπία”. 3) Ανάγκη για **ανθρώπινες σχέσεις και οικογενειακό περιβάλλον** χωρίς το αίσθημα ότι είναι βάρος στους άλλους. 4) Ανάγκη **παραμονής του ηλικιωμένου στο σπίτι** του με τη βοήθεια κατ’ οίκον υπηρεσιών. 5) Ανάγκη για **ιατροφαρμακευτική και νοσοκομειακή περίθαλψη** χωρίς ταλαιπωρία και καταρράκωση της υπερηφάνειας των ηλικιωμένων. 6) Ανάγκη για **απασχόληση** όσων το επιθυμούν. 7) Ανάγκη **προσφοράς και αναγνώρισης της προσφοράς τους**. 8) Ανάγκη **συμμετοχής** στις εξελίξεις της ζωής τους και στη λήψη αποφάσεων που τους αφορούν. 9) Ανάγκη **νομικής εξυπηρέτησης και προστασίας**. 10) Ανάγκη **ενημέρωσης** (για θέματα υγείας, για τη διαδικασία της συνταξιοδότησης, για τα δικαιώματα των ηλικιωμένων κλπ). 11) Ανάγκη για **έρευνες**, που τα αποτελέσματά τους θα καταλήξουν σε νέο προγραμματισμό και αλλαγές. 12) Ανάγκη **εκπαίδευσης και ικανοποιητικής αμοιβής του προσωπικού που ασχολείται με τούς ηλικιωμένους**.

Έχουν οι ηλικιωμένοι λιγότερες ανάγκες εισοδήματος από τους νεότερους; Η ιδέα αυτή είναι πολύ διαδεδομένη λόγω των μικρότερων οικογενειακών βαρών που έχουν οι συνταξιούχοι και της απουσίας δαπανών που σχετίζονται με την εργασία τους. Από ενδιαφέρουσα μελέτη³ προκύπτει ότι: α) οι ηλικιωμένοι και ιδιαίτερα οι υπερήλικες άνω των 75 ετών είναι λιγότερο ικανοί για ορισμένες εργασίες που οι νεότεροι κάνουν μόνοι τους (π.χ. το βάψιμο του σπιτιού τους, μικροεπισκευές κλπ.) ενώ η περιορισμένη κινητικότητά τους μπορεί να απαιτεί ιδιαίτερες δαπάνες (π.χ. για ταξί). β) με την πάροδο του χρόνου ένα μέρος του οικιακού εξοπλισμού των ηλικιωμένων αχρηστεύεται (π.χ. τα διαρκή καταναλωτικά αγαθά και ιδιαίτερα τα ηλεκτρικά είδη όπως κουζίνα, ψυγείο, τα έπιπλα ή ρούχα πρέπει να αντικατασταθούν.) Με τη χαμηλή τους σύνταξη είναι δύσκολο να αποταμιεύουν και να αγοράζουν διαρκή καταναλωτικά αγαθά. γ) Το κόστος ζωής ενός ατόμου είναι υψηλότερο από εκείνο ενός ζευγαριού. Πολλές δαπάνες είναι εξίσου σημαντικές για τον ηλικιωμένο που ζει μόνος ή μόνη π.χ. οι δαπάνες για την κατοικία, τη θέρμανση, το φωτισμό, το αυτοκίνητο, τα έξοδα τηλεφώνου και το ταξί. δ) Ο μοναχικός ηλικιωμένος συχνά αναγκάζεται να αγοράσει τις μεγάλες συσκευασίες τροφίμων που δεν του είναι απαραίτητες. ε) το κόστος περίθαλψης είναι μεγάλο, η φυσιοθεραπεία, η περιποίηση των ποδιών που χρειάζονται οι ηλικιωμένοι στοιχίζουν ακριβά. Όλα αυτά έχουν ιδιαίτερη σημασία για τη χήρα που πρέπει να ζήσει με τη μισή ή τα 7/10 της σύνταξης που ελάμβανε το ζευγάρι. Άλλη μελέτη⁴ ισχυρίζεται ότι η απώλεια εισοδήματος του εργαζόμενου που είναι επακόλουθο της συνταξιοδότησης δεν δημιουργεί σοβαρά προβλήματα διότι οι συνταξιούχοι έχουν λιγότερη ανάγκη από χρήματα και ξοδεύουν λιγότερα: Αν και η συνταξιοδότηση μπορεί να επιφέρει τη μείωση ορισμένων δαπανών από την άλλη μεριά μπορεί να προκαλεί πρόσθετες δαπάνες π.χ. περίθαλψης και τροφής, ψυχαγωγίας.

Η Παγκόσμια Οργάνωση Υγείας συνιστά α) την ενίσχυση των συστημάτων κοινωνικής ασφάλισης ώστε να καλύπτουν όλους τους ηλικιωμένους και β) την καθιέρωση ενός ελάχιστου εισοδήματος που να επιτρέπει την ικανοποίηση των αναγκών των ηλικιωμένων και την εξασφάλιση της ανεξαρτησίας τους, δίνοντας έμφαση στα μέτρα προστασίας του εισοδήματος των ηλικιωμένων από τον πληθωρισμό και γ) τη μελέτη νέων τρόπων προσφοράς στους ηλικιωμένους μιας συμπληρωματικής σύνταξης και νέους τρόπους αποταμίευσης με τα αντίστοιχα κίνητρα.⁵

Διαθέτουν οι ηλικιωμένοι στην Ελλάδα εισόδημα που να καλύπτει τις βασικές ανάγκες τους και να τους επιτρέπει να ζήσουν με κάποια άνεση και αξιοπρέπεια ώστε να έχουν τη δυνατότητα επιλογής και ελέγχου πάνω στη ζωή και στη μοίρα τους; Με τη βοήθεια ελληνικών και ξένων ερευνών και επιστημονικών μελετών θα προσπαθήσουμε να απαντήσουμε σ' αυτό το ερώτημα, χρησιμοποιώντας τη μακροοικονομική και τη μικροοικονομική προσέγγιση.

Ι. Η ΜΑΚΡΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Μία μακρο-οικονομική προσέγγιση του θέματος θα έπρεπε να εξετάζει τα εξής θέματα: α) εξασφαλίζεται για τη γεροντική ηλικία ένα επίπεδο ζωής έξω από τη φτώχεια; β) τι ποσοστό του εθνικού εισοδήματος αποδίδεται στους ηλικιωμένους γ) πως μοιράζεται αυτό το ποσοστό του εθνικού εισοδήματος ανάμεσα στις υπηρεσίες και το εισόδημα (συντάξεις)⁶; Απαιτείται ειδική μελέτη του συνολικού ποσοστού του εισοδήματος που αποδίδεται στους ηλικιωμένους και της κατανομής του ανάμεσα σε συντάξεις και υπηρεσίες, που θα δημοσιευτεί αργότερα.

Θα εξετάσουμε τη φτώχεια και την απασχόληση των ηλικιωμένων στην Ελλάδα κάνοντας συγκρίσεις με τις χώρες της ΕΟΚ.

1. Η ΦΤΩΧΕΙΑ ΤΩΝ ΗΛΙΚΙΩΜΕΝΩΝ.

Όπως παρατηρεί ο P. Laroque, ένας από τους πιο γνωστούς μελετητές του θέματος⁷, στους ηλικιωμένους περιλαμβάνονται τα πιο πλούσια και τα πιο φτωχά άτομα του πληθυσμού. Οι πλούσιοι ζουν από την περιουσία που κληρονόμησαν από προηγούμενες γενεές ή δημιούργησαν οι ίδιοι. Οι πιο φτωχοί εγκαταλείποντας την επαγγελματική τους δραστηριότητα στερήθηκαν τα εισοδήματα από την εργασία τους, τα οποία αντιπροσώπευαν το μεγαλύτερο μέρος ή το σύνολο των πόρων τους. Ο αριθμός των φτωχών ηλικιωμένων είναι πολύ μεγαλύτερος από τον αριθμό των πλούσιων και αποτελεί ένα σημαντικό τμήμα του πληθυσμού που ζει κάτω από το επίπεδο της φτώχειας.

Α. Η φτώχεια των ηλικιωμένων στην Ελλάδα.

Οι πιθανότητες να βρίσκεται σε φτώχεια το νοικοκυριό αυξάνουν όταν ο αρχηγός του είναι πάνω από 65 ετών και αγγίζουν πολύ υψηλές τιμές όταν υπερβεί τα 75 χρόνια.

Μελέτη⁸ δείχνει ότι το 1981-82 ο δείκτης φτώχειας ποικίλλει ανάλογα με την ηλικία. Για τις περισσότερες ομάδες ηλικιών 25-64 ετών ο κίνδυνος φτώχειας παραμένει σχεδόν σταθερός στα επίπεδα 17-20%. Στην ομάδα ηλικιών 65-74 η συχνότητα εμφάνισης της φτώχειας είναι 26% και στην ομάδα άνω των 75 ετών 42%. Η ηλικία των 65 ετών θεωρείται κάτι σαν ορόσημο για τα οικονομικώς ενεργά άτομα. Μετά από αυτή την ηλικία το άτομο που μέχρι τώρα εργαζόταν για τη συντήρηση ολόκληρης της οικογένειας αποσύρεται συνήθως από την ενεργό δράση και συνταξιοδοτείται. Για μερικά χρόνια ακόμα το άτομο ίσως εξακολουθήσει να εργάζεται ενδεχομένως για να συμπληρώσει τα έτη που θα του επιτρέπουν να πάρει κάποια ανεπαρκή σύνταξη. Στην ομάδα 75 και άνω που η ικανότητα για εργασία αρχίζει να μειώνεται το άτομο βασίζεται περισσότερο από ότι στο άμεσο παρελθόν στο εισόδημα από συνταξιοδότηση και ο υψηλός κίνδυνος φτώχειας γι' αυτή την ομάδα ηλικιών πιθανώς να αντανάκλα αυτό το γεγονός. Εξάλλου όταν ο αρχηγός του νοικοκυριού φτάσει σ' αυτές τις ηλικίες, τα νεότερα μέλη του νοικοκυριού που μέχρι τώρα με την εργασία τους συνεισέφεραν

στο οικογενειακό εισόδημα, φεύγουν από το σπίτι για να δημιουργήσουν δικά τους νοικοκυριά.

Το 1988 σύμφωνα με τον ορισμό της φτώχειας ότι φτωχοί είναι εκείνοι που έχουν εισόδημα χαμηλότερο από το μισό του μέσου κατά κεφαλήν εθνικού εισοδήματος το 20% όλων των νοικοκυριών χαρακτηρίζονται φτωχά ενώ στους ηλικιωμένους άνω των 65 ετών το 27,8%⁹.

Β. Η φτώχεια στις χώρες της ΕΟΚ και σε άλλες αναπτυγμένες χώρες

Η έκθεση του Δεύτερου Ευρωπαϊκού Προγράμματος Φτώχειας της ΕΟΚ¹⁰ (Βλ. Πίνακα 3) που ορίζει ως όριο της φτώχειας εισόδημα μικρότερο του 50% του μέσου κατά κεφαλήν εθνικού εισοδήματος υπολόγισε ότι ο αριθμός των φτωχών στις χώρες της ΕΟΚ αυξήθηκε στην περίοδο 1980-1985 από 44 σε 50 εκατ. άτομα ενώ ο αριθμός των φτωχών ηλικιωμένων μειώθηκε από 9,7 εκατομμύρια σε 8,5 εκατομμύρια (μείωση κατά 12,7%). Ο αριθμός των Ελλήνων φτωχών ηλικιωμένων μειώθηκε από 382 χιλιάδες άτομα το 1980 σε 371 χιλιάδες άτομα το 1985. (μείωση κατά 2,9%) Το αντίστοιχο ποσοστό μείωσης στην Ιρλανδία ήταν 51%, στη Γαλλία 31% και στην Ισπανία 21%. Η κακή υγεία είναι αιτία και αποτέλεσμα της φτώχειας. Η θνησιμότητα, η αναλογία των χρονίως πασχόντων και η κακή υγεία είναι δείκτες που συνδέονται όχι μόνο με την κοινωνική τάξη αλλά κυρίως με την απασχόληση και τα οικονομικά προβλήματα. Η φτώχεια αλλά και η συμπεριφορά και οι πολιτιστικές συνήθειες ορισμένων ατόμων συμβάλλουν ώστε να μην αναζητούν θεραπεία αμέσως μόλις χρειαστεί. Εξάλλου οι λιγότερο ευνοημένες περιοχές δεν προσφέρουν ιατρική υποδομή και υπηρεσίες. Οι φτωχοί ζουν συχνά στις χειρότερες κατοικίες και πολλοί ζουν απομονωμένοι, μακριά από τις υπηρεσίες της πόλης.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.

Ποσοστά δραστηριότητας ηλικιωμένων 65 ετών και άνω.

Έρευνα Απασχόλησης 1989 Χώρες	Ποσοστό δραστηριότητας		
	Και τα δύο φύλα	Ανδρες	Γυναίκες.
Ευρώπη Ι2	4.1%	6.8%	2.3%
Ευρώπη 10	3.9%	6.6%	2.2%
Βέλγιο	1.0%	1.9%	(0.4%)
Δανία	6.6%	11.0%	3.4%
ΟΔΓ	2.7%	4.4%	1.7%
Ελλάδα	7.5%	11.7%	4.1%
Γαλλία	2.4%	3.8%	1.6%
Ιρλανδία	9.6%	17.6%	3.3%
Ιταλία	4.3%	7.5%	2.0%
Λουξεμβούργο	11.6%	(2.9%)	-
Ολλανδία	3.6%	6.8%	1.4%
Πορτογαλία	13.2%	20.8%	7.8%
Ην. Βασίλειο	5.7%	9.1%	3.7%

Πηγή: Eurostat, Labour Force Survey, Results 1989, Luxembourg 1991, pp. 48-49.

Οι έρευνες σε διάφορες χώρες της ΕΟΚ δίνουν πληροφορίες για τη φτώχεια των ηλικιωμένων: π.χ. Στην Ιταλία δειγματοληπτική έρευνα¹¹ σε 5.200.000 άτομα άνω των 65 ετών, δηλαδή τα 2/3 των ηλικιωμένων που ζουν στις Ιταλικές οικογένειες έδειξε ότι το 28,6% βρίσκονταν κάτω από το όριο της φτώχειας ποσοστό κατά πολύ υψηλότερο από εκείνο που παρατηρείται στο σύνολο των νοικοκυριών της Ιταλίας (15,7%). Εξάλλου τα ηλικιωμένα φτωχά νοικοκυριά αποτελούν το 33,1% όλων των

νοικοκυριών της Ιταλίας. Στην Ισπανία¹² το σύστημα κοινωνικής ασφάλισης δεν καλύπτει όλους τους ηλικιωμένους. Οι ανασφάλιστοι ηλικιωμένοι λαβαίνουν παροχές πρόνοιας υπό τους όρους ότι είναι 67 ετών (69 ετών μέχρι το 1988), δε διαθέτουν μέσα συντήρησης και δεν είναι δυνατόν να τους αναλάβει το οικογενειακό τους περιβάλλον. Οι παροχές αυτές αποτελούν το 20% του κατώτατου μισθού και ο αριθμός των δικαιούχων μειώθηκε από 215 χιλιάδες το 1976 σε 161 χιλιάδες το 1987, γεγονός που δείχνει ότι βελτιώθηκαν οι συνθήκες εργασίας και ότι τα άτομα ενδιαφέρονται περισσότερο να καταβάλουν τις εισφορές στην κοινωνική ασφάλιση. Παρά τις θετικές εξελίξεις το επίπεδο των συντάξεων είναι ανεπαρκές.

Συγκριτική μελέτη σε 6 χώρες (ΗΠΑ, Σουηδία, Ηνωμένο Βασίλειο, Καναδάς, Νορβηγία, Δ. Γερμανία) έδειξε ότι α) το ποσοστό των ηλικιωμένων με εισόδημα λιγότερο από το μισό του μέσου εθνικού εισοδήματος κυμαίνεται από 1% για τη Σουηδία μέχρι 29% για το Ηνωμένο Βασίλειο β) το ποσοστό των ηλικιωμένων άνω των 75 ετών που έχουν λιγότερο από το μισό μέσο εθνικό εισόδημα είναι πολύ υψηλότερο από το ποσοστό της ομάδας 65-74 ετών σε όλες τις χώρες εκτός από τη Σουηδία και γ) οι παροχές κοινωνικής ασφάλισης ως μέρος του ΑΕΠ αυξάνονται σε όλες τις χώρες γεγονός που οφείλεται και στη γήρανση του πληθυσμού¹³.

2. Η ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ ΤΩΝ ΗΛΙΚΙΩΜΕΝΩΝ.

Η εργασία δεν προσφέρει μόνο εισόδημα αλλά και κοινωνική θέση ακόμα και ψυχολογικές ικανοποιήσεις. Η απώλειά της μπορεί να προκαλέσει μεγάλη στέρση. Μερικοί συνταξιούχοι θα μπορούσαν να έχουν αμειβόμενες δραστηριότητες είτε για να συμπληρώσουν ανεπαρκή εισοδήματα, είτε για να κερδίσουν περισσότερα χρήματα, είτε γιατί η μισθωτή εργασία αποτελεί τη βασική δικαίωση της ύπαρξής τους¹⁴. Έρευνες που έγιναν στο εξωτερικό απέδειξαν ότι οι ηλικιωμένοι διατηρούν περισσότερο τη σωματική τους υγεία και την πνευματική τους ζωτικότητα όταν εξακολουθούν μία δραστηριότητα προσαρμοσμένη στην ηλικία τους και τις φυσικές τους δυνατότητες και αν μπορούν να ικανοποιούν την ανθρώπινη ανάγκη ότι αποτελούν χρήσιμο μέλος της κοινωνίας.

Α. Στην Ελλάδα.

Το εισόδημα και το επίπεδο διαβίωσης των ηλικιωμένων που εργάζονται διαφέρει από εκείνο των συνταξιούχων που δεν εργάζονται. Η απασχόληση παίζει σημαντικό ρόλο στη ζωή των συνταξιούχων. Ορισμένοι εργάζονται πέρα από τη νόμιμη ηλικία συνταξιοδότησης.

Στην Ελλάδα ο Ν. 4476/12/1965 ορίζει ότι επιτρέπει την εργασία των ηλικιωμένων υπό ορισμένες προϋποθέσεις. Οι περισσότεροι ασφαλιστικοί Οργανισμοί θέτουν ως όρο την αποχώρηση από την υπηρεσία ή το επάγγελμα για τη χορήγηση σύνταξης. Η μερική απασχόληση των συνταξιούχων υπάρχει σήμερα σε μεγάλη έκταση αλλά λόγω των ασφαλιστικών ρυθμίσεων συνήθως δε δηλώνεται. Οι “νέοι συνταξιούχοι” των 40 η 50 ετών αναζητούν κατά κανόνα δεύτερη απασχόληση στην παράλληλη αγορά εργασίας. Τι συμβαίνει με τους ηλικιωμένους;

Η απογραφή του 1981 έδειξε ότι 178 χιλιάδες ηλικιωμένοι πάνω από 65 ετών (81% άνδρες και 19% γυναίκες) που αποτελούσαν το 5% του εργατικού δυναμικού εργάζονταν, αριθμός που σημείωσε μείωση σε σύγκριση με τα αποτελέσματα της απογραφής του 1971 (185 χιλιάδες άτομα 75,5% άνδρες και 24,5% γυναίκες).¹⁵. Σύμφωνα με την έρευνα εργατικού δυναμικού του 1985 123,5 χιλ. άτομα ήταν οικονομικά ενεργά και το ποσοστό δραστηριότητας ήταν 9,7% (15,0% για τους άνδρες και 5,4%

για τις γυναίκες¹⁶ ενώ τα αποτελέσματα της αντίστοιχης έρευνας του 1989 παρουσιάζουν χαμηλότερα ποσοστά: 11,7% για τους άνδρες και 4,1% για τις γυναίκες.¹⁷

Στην έρευνα στα ΚΑΠΗ το 1985 (με δείγμα 8156 άτομα 4342 άνδρες και 3814 γυναίκες) έδειξε ότι το 90% δεν εργαζόταν την εποχή που διεξαγόταν η έρευνα. Για την πλήρη απασχόληση τα ποσοστά είναι ελάχιστα (1.5% για τους άνδρες και 1% για τις γυναίκες) ενώ για τη μερική απασχόληση τα ποσοστά είναι υψηλότερα (5,7% και 2.9% αντίστοιχα). Περισσότεροι άνδρες ηλικίας 60-74 ετών εργάζονταν (2% με πλήρη και 6.9% με μερική απασχόληση) σε σύγκριση με τους άνδρες ηλικίας 75 ετών και άνω (0,3% με πλήρη και 3.1% με μερική απασχόληση).¹⁸

Η έρευνα του ΕΚΚΕ¹⁹ στην περιοχή της πρωτεύουσας έδειξε ότι μόνο το 5% των ηλικιωμένων απασχολούνται και δεν υπάρχουν διαφοροποιήσεις κατά φύλο. Στους συνταξιούχους που απασχολούνται το εισόδημα από την εργασία αποτελεί το 53% του συνολικού εισοδήματος ενώ το εισόδημα από σύνταξη καλύπτει το 38% και το εισόδημα από άλλες πηγές μόνο 9%. Για όσους δεν απασχολούνται η σύνταξη αποτελεί την κύρια πηγή και καλύπτει το 89% του συνολικού τους εισοδήματος ενώ το εισόδημα από άλλες πηγές (ενοίκια, τόκοι, εμβάσματα κλπ) είναι 11% χωρίς διαφοροποιήσεις ανάμεσα σε άνδρες και γυναίκες. Οι συνταξιούχοι που εργάζονται ακολουθούν φθίνουσα πορεία με την αύξηση της ηλικίας. Έτσι μέχρι 54 ετών το 17% των συνταξιούχων αυτών απασχολείται ενώ στις μεγάλες ηλικίες 70 ετών και πάνω το ποσοστό είναι ασήμαντο, ούτε 1%. Οι νεότεροι συνταξιούχοι έχουν τη φυσική δύναμη και μπορούν να εργαστούν, αλλά αντιμετωπίζουν και αυξημένες ανάγκες γιατί τα παιδιά τους βρίσκονται στο στάδιο των σπουδών ή της αποκατάστασης.

Στην πραγματικότητα ο αριθμός των ηλικιωμένων που εργάζονται είναι αισθητά μεγαλύτερος από αυτόν που αναφέρουν η απογραφή και οι έρευνες, γιατί ένας άγνωστος αριθμός ηλικιωμένων απασχολούνται στην παραοικονομία. Οι ίδιοι δε δηλώνουν ότι εργάζονται-είτε για να μη χάσουν τη σύνταξη, αφού ορισμένοι ασφαλιστικοί φορείς διακόπτουν η περιορίζουν τη σύνταξη όταν ο συνταξιούχος εργάζεται, ή για λόγους φορολογικούς. Αλλά και οι εργοδότες δε δηλώνουν ότι απασχολούν τους ηλικιωμένους για να αποφεύγουν τις ασφαλιστικές εισφορές.

Γιατί εργάζονται οι ηλικιωμένοι συνταξιούχοι; Ένας από τους βασικότερους λόγους είναι οι οικονομικές δυσχέρειες που αντιμετωπίζουν γιατί το ποσό της σύνταξης που λαμβάνουν μετά την αποχώρησή τους από την εργασία μειώνεται σημαντικά σε σύγκριση με το αντίστοιχο ποσό των ενεργείων αποδοχών τους. Εκτός από τους οικονομικούς λόγους η κοινωνική ανάγκη για επαφή και δράση, η αβεβαιότητα για το μέλλον, η απομόνωση από την κοινωνία, η αγάπη για το επάγγελμα σε συνδυασμό με τη διατηρούμενη ακόμα ικανότητα για απόδοση στην εργασία, η υψηλή αμοιβή κλπ²⁰. Στα αστικά κέντρα μερικοί συνταξιούχοι εργάζονται σε οικογενειακές επιχειρήσεις, ενώ συνταξιούχοι εργάτες βρίσκουν δουλειά γιατί προσφέρουν φθηνότερη εργασία ή γιατί έχουν μεγαλύτερη πείρα. Στις αγροτικές περιοχές οι ηλικιωμένοι εξακολουθούν να καλλιεργούν τη γη τους, είτε γιατί δεν υπάρχουν εργατικά χέρια, είτε για να βελτιώσουν το εισόδημά τους.

Είχε υπολογιστεί²¹ ότι το 1978 πάνω από 3500 υποαπασχολούμενοι υπήρχαν στην περιοχή της πρωτεύουσας. Ήταν βιοπαλαιστές 72-80 ετών και εργάζονταν για να συμπληρώσουν την ανεπαρκή τους σύνταξη, για να βρουν τους αναγκαίους πόρους για τη διαβίωσή τους και για να βοηθήσουν το περιβάλλον τους. Οι περισσότεροι ήταν μικροπωλητές, πωλούσαν ευτελή αντικείμενα (πλαστικές σακούλες, εικονίσματα, τσατσάρες κλπ) λιγότεροι ήταν οι οδοκαθαριστές, εκείνοι που έκαναν θελήματα

στις γειτονιές, οι φύλακες, κλπ.

Οι ηλικιωμένοι αντιπροσωπεύονται καλύτερα από τους νεότερους στις σπουδαιότερες θέσεις της κρατικής μηχανής και στα κέντρα λήψης αποφάσεων.²² Στην Ελλάδα μετά το 1950 όλοι οι Έλληνες πρωθυπουργοί ήταν πάνω από 60 ετών και φαινόμενα γεροντοκρατίας υπάρχουν στο σύνολο της πολιτικής και οικονομικής ζωής του τόπου.²³ Η γεροντοκρατία στη στελέχωση επιπέδου σε όλους τους τομείς εμποδίζει την ανανέωση του παραγωγικού και διοικητικού μηχανισμού και δεν παρέχει στους πιο ενήμερους και εξοικειωμένους στις νέες τεχνολογίες νέους να ενταχθούν στην παραγωγική διαδικασία. Άρα η παραγωγικότητα της οικονομίας και του κράτους παραμένουν σε χαμηλά επίπεδα και δεν αυξάνει το εθνικό εισόδημα και συνεπώς τα έσοδα των ασφαλιστικών ταμείων.²⁴

Β. Στις χώρες της ΕΟΚ.

Σύμφωνα με τις έρευνες απασχόλησης που έγιναν στις χώρες της ΕΟΚ το 1989²⁵ τα ποσοστά δραστηριότητας των ανδρών ηλικίας 65 και άνω κυμαίνονται από 1.9% στη Δανία μέχρι 20,8% στην Πορτογαλία ενώ το μέσο ποσοστό για τις 12 χώρες της ΕΟΚ είναι 6.8%. Τα ποσοστά δραστηριότητας των γυναικών είναι πολύ χαμηλότερα και κυμαίνονται από 0,4% στο Βέλγιο μέχρι 7.8% στην Πορτογαλία, ενώ για τις 12 χώρες της ΕΟΚ είναι 2.3%. Στην Ελλάδα τα ποσοστά δραστηριότητας των ηλικιωμένων είναι από τα υψηλότερα στις χώρες της ΕΟΚ (11,7% για τους άνδρες και 4,1% για τις γυναίκες).

Οι διαφορές στα ποσοστά δραστηριότητας βασίζονται στις διαφορές στην ηλικία συνταξιοδότησης, στην οικονομική και κοινωνική διάρθρωση, στη σχετική σημασία των εισοδημάτων και της περιουσίας και στην κατάσταση της υγείας.

Για την Ελλάδα όπως και για την Πορτογαλία και Ιρλανδία, το μεγαλύτερο ποσοστό δραστηριότητας των ηλικιωμένων οφείλεται στο μεγάλο αριθμό αυτοαπασχολούμενων που εργάζονται σε μεγαλύτερη ηλικία από τους μισθωτούς, ιδιαίτερα στο μεγάλο αριθμό αυτοαπασχολούμενων στη γεωργία.²⁶

II. Η ΜΙΚΡΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Η απόφαση 91/49 από 26 Νοεμβρίου 1990 του Συμβουλίου της ΕΟΚ αναφέρει: "Κάθε εργαζόμενος της Ευρωπαϊκής Κοινότητας πρέπει να μπορεί να διαθέτει τη στιγμή της συνταξιοδότησης του πόρους που να του εξασφαλίζουν αξιοπρεπές επίπεδο ζωής. Στα άτομα που έχουν φτάσει σε ηλικία συνταξιοδότησης χωρίς να τους αναγνωρίζεται συνταξιοδοτικό δικαίωμα και δεν έχουν άλλους πόρους διαβίωσης πρέπει να εξασφαλίζονται επαρκείς πόροι καθώς και κοινωνική και ιατρική αρωγή ανάλογα με τις προσωπικές τους ανάγκες.

Πολλοί παράγοντες επηρεάζουν το ποσοστό της σύνταξης σε σχέση με τις εν ενεργεία αποδοχές: Η εργασιακή ιστορία του ατόμου, το επίπεδο των αποδοχών, η ηλικία συνταξιοδότησης, η οικογενειακή κατάσταση. Ενώ οι παροχές της κοινωνικής ασφάλισης αποτελούν τη βάση του εισοδήματος για τους περισσότερους ηλικιωμένους, μερικοί έχουν παροχές από ιδιωτικές ασφαλίσεις ή επικουρικά ταμεία ή/και εισόδημα από περιουσιακά στοιχεία με αποτέλεσμα να διατηρήσουν το βιοτικό επίπεδο που είχαν πριν από τη συνταξιοδότηση^{1*} Το βιοτικό επίπεδο των ηλικιωμένων διαφέρει από χώρα σε χώρα και καθορίζεται εν μέρει από το εθνικό κατά κεφαλήν εισόδημα, από κρατικές μεταβιβάσεις και από την τάση και την ικανότητα των ηλικιωμένων να εξακολουθούν να εργάζονται.^{2*} Η ευημερία του

ηλικιωμένου στο μέλλον θα καθορίζεται από τη δική του παραγωγική ικανότητα, τη συμμετοχή του στο εργατικό δυναμικό, δημογραφικά χαρακτηριστικά και την επιθυμία των οικονομικά ενεργών να δίνουν παροχές στους ηλικιωμένους. Η παραγωγική ικανότητα και η δυνατότητα απόκτησης αμοιβών και κερδών εξαρτάται από την ειδικότητα του ατόμου, την κατάσταση της υγείας του και το βαθμό εκπαίδευσής του^{3*}.

1. ΕΙΝΑΙ ΤΑ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΑ ΤΩΝ ΗΛΙΚΙΩΜΕΝΩΝ ΕΠΑΡΚΗ;

Α. Στις χώρες της ΕΟΚ και τις άλλες αναπτυγμένες χώρες.

Από επιστημονικές μελέτες προκύπτει ότι: α) Ακόμα και οι πιο γενναιοδωροι ασφαλιστικοί φορείς παρέχουν σύνταξη γήρατος που αποτελεί ένα μέρος των εισοδημάτων της οικονομικά ενεργού περιόδου, με αποτέλεσμα η συνταξιοδότηση να συνοδεύεται αναπόφευκτα από πτώση του βιοτικού επιπέδου. Οι γυναίκες που αποτελούν τα 2/3 των ηλικιωμένων, αισθάνονται περισσότερο τη μείωση των εισοδημάτων τους: Πολλές δεν έχουν συμπληρώσει τον απαιτούμενο χρόνο εργασίας ώστε να θεμελιώσουν ατομικό δικαίωμα πλήρους σύνταξης ή αν είναι χήρες παίρνουν μόνο τη σύνταξη επιζώντων που αντιστοιχεί στο 50-70% της σύνταξης που ελάμβανε ή θα ελάμβανε ο σύζυγος που πέθανε.^{4*} β) Οι ηλικιωμένοι με χαμηλές συντάξεις και χωρίς άλλα εισοδήματα δεν μπορούν να διατηρήσουν τα πρότυπα διατροφής, ένδυσης, στέγασης και κοινωνικών ανέσεων, ενώ η κακή υγεία και η ανεπάρκεια των αισθητηρίων συχνά περιορίζουν την κοινωνική κινητικότητα καταλήγοντας σε ακόμα μεγαλύτερη μείωση του βιοτικού επιπέδου.^{5*} γ) Οι ηλικιωμένοι έχουν σημαντικά χαμηλότερο μέσο εισόδημα από τους μεσήλικες. Παρά την αύξηση του εισοδήματός τους εξακολουθούν να έχουν χαμηλότερα εισοδήματα από τους νεότερους^{6*}. δ) Επαρκές εισόδημα δεν αποτελεί εγγύηση ευτυχισμένης και ολοκληρωμένης ζωής για το συνταξιούχο αλλά η καλή προσαρμογή θα είναι ασφαλώς αδύνατη με ανεπαρκές εισόδημα.^{7*}

Μελέτη θέτει το ερώτημα: “Θα έπρεπε να προβλεφθούν υψηλότερες συντάξεις για τους υπερήλικες και με ποια κριτήρια;” Την ηλικία (στο Ηνωμένο Βασίλειο στην ηλικία των 80 ετών οι συνταξιούχοι λαμβάνουν μία μικρή αύξηση), το εισόδημα ή την κατάσταση της υγείας; Η καταβολή επιδόματος σε μέλος της οικογένειας που αναγκάζεται να σταματήσει την απασχόλησή του για να φροντίζει ένα ηλικιωμένο συγγενή θεωρήθηκε επίσης χρήσιμη.^{8*} Συγκριτική μελέτη^{9*} για ΗΠΑ Καναδά, Δ. Γερμανία, Ηνωμένο Βασίλειο, Νορβηγία και Σουηδία καταλήγει στο συμπέρασμα ότι α) το εισόδημα των ηλικιωμένων νοικοκυριών είναι μικρότερο από το μέσο ετήσιο εισόδημα όλων των νοικοκυριών, β) Στους υπερήλικες έχουν μεγαλύτερη σημασία οι παροχές κοινωνικής ασφάλισης. Μελέτη της Παγκόσμιας Οργάνωσης Υγείας (ΠΟΥ)^{10*} αναφέρει ότι ενώ τα τελευταία 30 χρόνια υπήρξαν τεράστιες αυξήσεις στο βιοτικό επίπεδο στην Ευρώπη, ακόμα και στις πλούσιες χώρες οι συνθήκες διαβίωσης των ηλικιωμένων συνταξιούχων είναι λιγότερο ικανοποιητικές από εκείνες του εργαζόμενου πληθυσμού. Οι σπουδαιότεροι παράγοντες που επηρεάζουν το βιοτικό επίπεδο του ηλικιωμένου είναι η διάρθρωση της οικογένειας, το εισόδημα και οι συνθήκες κατοικίας. Βέβαια το βιοτικό επίπεδο δεν εξαρτάται μόνο από αντικειμενικές αξίες αλλά και από τα έθιμα του κάθε τόπου. Επομένως κάθε εκτίμηση του βιοτικού επιπέδου πρέπει να λάβει υπόψη τον τρόπο ζωής μιας ορισμένης κοινωνίας. Οι ανώτερες κοινωνικές τάξεις δεν εξασφαλίζουν απλώς καλύτερες συνθήκες ζωής αλλά δημιουργούν ένα καλύτερο τρόπο ζωής σαν ιδανικό σημείο αναφοράς.

Άλλη μελέτη της Παγκόσμιας Οργάνωσης Υγείας (ΠΟΥ) τονίζει ότι ακόμα και στις πιο πλούσιες χώρες της Ευρώπης, το βιοτικό επίπεδο των ηλικιωμένων είναι συχνά χαμηλότερο από το αντίστοιχο των εργαζόμενων, το οποίο αυξήθηκε ταχύτερα και διευρύνθηκε σημαντικά το χάσμα ανάμεσα στις δυο ομάδες. Σε όλες τις χώρες της περιοχής βασική πηγή εισοδήματος των ηλικιωμένων είναι οι συντάξεις που διαφέρουν ως προς το ποσό και ως προς την αγοραστική δύναμη. Η δυνατότητα για πρόσθετο εισόδημα και για οικονομικές παροχές διαφέρει από χώρα σε χώρα και μέσα στην ίδια χώρα.^{11*}

Οι ανισότητες στους μισθούς αντανakλώνται στις συντάξεις. Οι μισθωτοί με τις χαμηλότερες αμοιβές (ειδικά οι γυναίκες και οι ανειδίκευτοι εργάτες) θα μειονεκτούν και ως προς τις συντάξεις. Τα πρώτα 5 χρόνια είναι τα καλύτερα της ζωής του ηλικιωμένου ως συνταξιούχου ειδικά σε σχέση με την οικονομική κατάσταση και την υγεία του. Μετά όμως από την πάροδο 5 η περισσότερων ετών η αγοραστική δύναμη των συντάξεων μειώνεται εκτός αν τύχουν πλήρους τιμαριθμικής αναπροσαρμογής. Στο Βέλγιο, Δανία, Ιρλανδία, οι συντάξεις των γυναικών είναι χαμηλότερες από τις συντάξεις των ανδρών, οι συντάξεις των διοικητικών και άλλων υπαλλήλων γραφείου είναι καλύτερες από τις συντάξεις των εργατών, και οι συντάξεις στο δημόσιο τομέα ανώτερες από τις συντάξεις του ιδιωτικού τομέα. Στην Ιρλανδία τα 2/3 των συνταξιούχων είχαν μειώσει τις δαπάνες τους μετά τη συνταξιοδότηση, κυρίως τις δαπάνες για διακοπές, διασκέδαση και ποτά. 45% των Δανών που ρωτήθηκαν είπαν ότι υποχρεώθηκαν να χαμηλώσουν το βιοτικό τους επίπεδο μετά τη συνταξιοδότηση. Η Βελγική έρευνα ζήτησε από τους ερωτώμενους να κατατάξουν κατά σειρά σπουδαιότητας τα μειονεκτήματα που συνδέονται με την αποχώρηση από την υπηρεσία. Ο κατάλογος των 9 μειονεκτημάτων περιλάμβανε και τη φράση “ανεπαρκές εισόδημα και αναγκαστική μείωση του βιοτικού επιπέδου μετά τη συνταξιοδότηση” που ήλθε πρώτη στον κατάλογο των μειονεκτημάτων.^{12*}

Έρευνα που έγινε στην Ολλανδία το 1984 έδειξε ότι για τους άνω των 65 ετών το 61% του εισοδήματός τους προέρχεται από κρατικές συντάξεις και το 22% από ιδιωτικές ή/και επικουρικές συντάξεις. Από το 1957 όλοι οι Ολλανδοί έχουν δικαίωμα στην κρατική σύνταξη μόλις φτάσουν τα 65 τους χρόνια. Τα τελευταία χρόνια έχουν αυξηθεί οι επικουρικές συντάξεις, τις οποίες δε λαμβάνουν όλοι οι συνταξιούχοι. Η Στατιστική Υπηρεσία της Ολλανδίας απέδειξε ότι η μέση αγοραστική δύναμη των ηλικιωμένων μειώθηκε το 1985.^{13*}

Στη Δανία έρευνα που έγινε το 1987^{14*} σε 3700 ηλικιωμένους 62 ετών και πάνω, έδειξε ότι μόνο το 1/4 δεν έχει άλλο εισόδημα εκτός από τη σύνταξη γήρατος και ότι οι άγαμες ηλικιωμένες γυναίκες βρίσκονται σε χειρότερη κατάσταση από τους άγαμους άνδρες ή τα ζευγάρια. Οι καθημερινές ανάγκες φαγητού και κατοικίας αποτελούν πολύ μεγαλύτερο μέρος του προϋπολογισμού των ηλικιωμένων σε σύγκριση με τους εργαζόμενους. Οι ηλικιωμένοι χρησιμοποιούν ένα μικρότερο μέρος του εισοδήματός τους για αγαθά διαρκείας, μεταφορές, διακοπές, ενώ οι δαπάνες για ένδυση, υπόδηση, προσωπική φροντίδα, βρίσκονται στο ίδιο επίπεδο και για τις δύο πληθυσμιακές ομάδες.

Στο Βέλγιο η οικονομική κατάσταση των ηλικιωμένων βελτιώθηκε σε σύγκριση με τις προηγούμενες δεκαετίες. Η σύνταξη αποτελεί τη μοναδική πηγή εισοδήματος για μερικούς. Η μετάβαση από την ενεργό ζωή στη συνταξιοδότηση συνοδεύεται σχεδόν πάντοτε από μία μείωση του εισοδήματος αφού η σύνταξη υπολογίζεται ως ποσοστό των εν ενεργεία αποδοχών.^{15*}

Στη Γαλλία έρευνα που έκανε το Γαλλικό Ινστιτούτο Δημογραφίας^{16*} το 1974 για τις συνθήκες

διαβίωσης των ηλικιωμένων, στην περιοχή του Παρισιού έδειξε ότι το εισόδημα από επαγγελματική δραστηριότητα δεν είναι αμελητέο. Το σύνολο των συντάξεων-κύρια και επικουρικές-αποτελεί το 90% των εισοδημάτων στο 71% των περιπτώσεων. Υπάρχει διαφορά εισοδημάτων μεταξύ εκείνων που κατοικούν σε πολυκατοικίες και εκείνων που ζουν σε μονοκατοικίες.

Β. Τα εισοδήματα των ηλικιωμένων στην Ελλάδα.

Στην Ελλάδα μεγάλες εισοδηματικές ανισότητες χαρακτηρίζουν τον ηλικιωμένο πληθυσμό. Ανάμεσά τους βρίσκονται μερικοί από τους πιο πλούσιους και τους πιο οικονομικά ισχυρούς ανθρώπους της χώρας: Εφοπλιστές, βιομήχανοι, επιχειρηματίες, μεγαλοεισοδηματίες κλπ. και πολλοί από τους πιο φτωχούς.

Το εισόδημα των ηλικιωμένων εξαρτάται εκτός από τη σύνταξη, από την εργασία και από την αποταμίευση. Η σύνταξη είναι συνάρτηση της απασχόλησης που είχαν στην οικονομικά ενεργό ζωή τους και το ύψος της σηματοδοτεί καθοριστικά το βιοτικό επίπεδο του συνταξιούχου. Με την πάροδο του χρόνου ο ηλικιωμένος είναι λιγότερο ικανός για εργασία και πολλοί δεν έχουν αποταμιεύσεις - διότι δεν είχαν ποτέ ή διότι δεν έχουν πια.

Η οικονομική βοήθεια των παιδιών συμβάλλει στην επίλυση του οικονομικού προβλήματος ορισμένων ηλικιωμένων. Όλα όμως τα παιδιά δεν μπορούν και ορισμένα δε θέλουν να βοηθήσουν τους ηλικιωμένους γονείς. Εξάλλου όπως υπολογίστηκε από έρευνες ένα σημαντικό ποσοστό ηλικιωμένων δεν έχουν παιδιά.

Αρκετά ηλικιωμένα άτομα με χαμηλά εισοδήματα και δεν μπορούν να διατηρήσουν τα πρότυπα διατροφής, ένδυσης, στέγασης και κοινωνικών ανέσεων. Επιπλέον η κακή υγεία και η ανεπάρκεια των αισθητηρίων οργάνων συχνά περιορίζουν την κοινωνική κινητικότητα καταλήγοντας σε ακόμα μεγαλύτερη μείωση του βιοτικού επιπέδου.

α) Έρευνες που αναφέρονται στα εισοδήματα των ηλικιωμένων.

Δεν έχει γίνει μία πανελλαδική έρευνα που να δείχνει την οικονομική κατάσταση όλων των Ελλήνων ηλικιωμένων. Οι έρευνες που έχουν γίνει αφορούν ορισμένες πόλεις ή περιοχές ή αναφέρονται σε άτομα που συχνάζουν στα ΚΑΠΗ, τα οποία ανήκουν στις κατώτερες και μεσαίες εισοδηματικές τάξεις.

Σύμφωνα με την έρευνα του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών που έγινε στην Αθήνα το 1972 ένα μεγάλο ποσοστό γυναικών (40.4%) και κάπως μικρότερο ποσοστό ανδρών (29.3%), θεωρούν τα εισοδήματά τους ως ανεπαρκή για τη διαβίωσή τους. Ένα όχι αμελητέο ποσοστό (4,5% άνδρες και 13,5% γυναίκες) δήλωσαν ότι δεν είχαν κανένα εισόδημα. Ένας στους πέντε αναγκάζονται να δανειστούν για να “περάσουν το μήνα” ενώ ένας στους 4 άνδρες και οι μισές περίπου γυναίκες χρειάζονται τακτική βοήθεια να αντιμετωπίσουν τις μηνιαίες δαπάνες διαβίωσής τους. ^{17*}

Η έρευνα στα ΚΑΠΗ το 1982-83 έδειξε ότι μοναδικό εισόδημα για τη συντριπτική πλειονότητα των ηλικιωμένων (86,7%) είναι η σύνταξη, ενώ λίγοι εργάζονται (5,5%) και ακόμα λιγότεροι έχουν εισόδημα από περιουσία δηλαδή ενοίκια, τόκους (4,6%) επίδομα (0,4%) ή άλλη πηγή (1,9%). Η σύνταξη παραμένει η κύρια πηγή εισοδήματος ιδιαίτερα στις πολύ μεγάλες ομάδες ηλικιών. ^{18*}

Η έρευνα στα ΚΑΠΗ το 1988^{19*} έδειξε ότι η σύνταξη αποτελεί τη βασική πηγή εισοδήματος για το 85% των ηλικιωμένων. Για ποσοστό 65% υπάρχει παράλληλα και περιουσία ως πηγή εισοδήματος. Η ίδια έρευνα έδειξε ότι 2 στους 3 ηλικιωμένους θεωρούν την οικονομική τους κατάσταση μέτρια ενώ

καλή τη θεωρεί το 23%. Οι, γυναίκες ιδιαίτερα εκείνες άνω των 75 ετών βρίσκονται σε ασθενέστερη οικονομική θέση από τους άνδρες, γεγονός που αποδίδεται στο ότι η γυναίκα έχει μικρή συμμετοχή στο εργατικό δυναμικό και ότι συνταξιοδοτείται πολλές φορές νωρίτερα. Οι ηλικιωμένοι 65-74 ετών βρίσκονται σε καλύτερη οικονομική θέση από τους 75 ετών και άνω. Αυτοί που συνταξιοδοτήθηκαν από παλιά έχουν χαμηλότερο εισόδημα από εκείνους που “βγήκαν στη σύνταξη” πρόσφατα. Ακόμα η έρευνα αυτή κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η εργασία διαδραματίζει ένα καθαρά συμπληρωματικό ρόλο και ότι αφορά 7,5%-10% του δείγματος και για τα δύο φύλα ενώ η σημασία της ως μοναδικής πηγής εισοδήματος είναι μηδαμινή.

Σύμφωνα με την έρευνα των οικογενειακών προϋπολογισμών^{20*} οι μηνιαίες δαπάνες ενός νοικοκυριού του οποίου ο αρχηγός είναι άνω των 65 ετών στις ημιαστικές και αγροτικές περιοχές το 1988 ήταν 70.074 δραχμές δηλαδή 7 φορές υψηλότερες από τη σύνταξη του ηλικιωμένου αγρότη. Οι αγρότες όμως μπορούν να εργάζονται όσο τους επιτρέπει η υγεία τους, και ένα μέρος των αναγκών τους καλύπτεται από την κατανάλωση προϊόντων που οι ίδιοι παράγουν.

Έρευνα του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ)^{21*} για τη σύνθεση και κατανομή του εισοδήματος στην περιοχή της πρωτεύουσας έδειξε ότι στα χαμηλά εισοδηματικά κλιμάκια οι μεγαλύτερες συχνότητες συγκεντρώνονται στις νεαρές ηλικίες (57%) και στις άνω των 65 ετών (57%). Στην ομάδα 65 και άνω τα άτομα περιορίζουν τις δραστηριότητές τους, γίνονται συνταξιούχοι και σε ποσοστό 84% η σύνταξη αποτελεί την κύρια πηγή εισοδήματος. Η σύνταξη είναι κατά κανόνα μικρότερη από το μισθό ή τις αμοιβές του ελεύθερου επαγγελματία, γι αυτό εμφανίζεται ο μισός και παραπάνω πληθυσμός να ταξινομείται στα μικρά εισοδηματικά κλιμάκια.

Από τις παραπάνω έρευνες φαίνεται ότι η σύνταξη αποτελεί βασικό πόρο ζωής των περισσότερων ηλικιωμένων.

β) Οι συντάξεις στην Ελλάδα κατά ασφαλιστικό φορέα.

Το σύστημα κοινωνικής ασφάλισης είναι ένα ετερόκλητο σύστημα φορέων που αναπύχθηκε περιστασιακά. Είναι καλύτερο για ομάδες με μεγάλες αμοιβές και καλές συνθήκες εργασίας. Η προστασία διαφοροποιείται σε βάρος των ασθενέστερων εισοδηματικών τάξεων. Το ένα τρίτο των συνταξιούχων μισθωτών είναι δικαιούχοι και επικουρικής σύνταξης το ύψος της οποίας ποικίλλει από πολύ χαμηλά ποσά μέχρι του 80% των αποδοχών ενέργειας. Μερικοί ασφαλιστικοί φορείς παρέχουν ελάχιστη προστασία ενώ άλλοι με την επικουρική σύνταξη που χορηγούν εξασφαλίζουν μαζί με την κύρια σύνταξη εισόδημα υψηλότερο από τον τελευταίο μισθό.

Μελέτη^{22*} που έγινε για το 1989 έδειξε ότι σε σύνολο 1952.000 συνταξιούχων το 39% λάβαινε 10.000 δραχ. το 14% 20-45.000 δραχ. (ΤΕΒΕ, ΙΚΑ συντάξεις κάτω από τα κατώτατα όρια) και το 22% έπαιρνε συντάξεις μεγαλύτερες. Υπολογίστηκε ότι 3 ταμεία το ΙΚΑ ο ΟΓΑ και το ΤΕΒΕ καλύπτουν το 76% του συνόλου των συνταξιούχων, το δημόσιο το 13,3% και όλα τα άλλα ταμεία το 10,45%.

Για το 1991 οι συντάξεις έχουν διαμορφωθεί ως εξής:

ΙΚΑ.^{23*} Κατώτατα όρια ποσού σύνταξης 1-9-90 κατά κατηγορία είναι γήρατος 62.360 αναπηρίας 62.360 θανάτου 56120. Το 1991, στα ποσά αυτά έχει προστεθεί αύξηση 4% την 1-1-91 και 4% τη 1-7-91: Μέση γενική σύνταξη 31-12-91 71.600 περίπου. Στην κατώτατη σύνταξη βρίσκονταν το 1991 455.000 συνταξιούχοι του ΙΚΑ. Περισσότεροι από το 80% των συνταξιούχων το 1991 λαμβάνουν

συντάξεις που κυμαίνονται από 40 ως 60 χιλιάδες δραχμές σύμφωνα με στοιχεία της Ομοσπονδίας Συνταξιούχων ΙΚΑ.^{24*}

ΤΕΒΕ 123.000 συνταξιούχοι κατώτατη σύνταξη γήρατος 30.200 κατώτατη σύνταξη θανάτου 39.500. Το 76% λαμβάνουν την κατώτατη σύνταξη.^{25*}

ΟΓΑ^{26*} Οι μικρότερες συντάξεις στην Ελλάδα το 1991 είναι οι συντάξεις του ΟΓΑ και των ηλικιωμένων ανασφάλιστων. Τον Ιούνιο του 1991. α) Σύνταξη γήρατος άνω των 65 ετών 559.611 άτομα στο κατώτερο ποσό όσοι έπαιρναν σύνταξη πριν από 1-1-1989. Μετά υπάρχει και πρόσθετη σύνταξη συνδεδεμένη με το ημερομίσθιο του ανειδίκευτου εργάτη από 3600-6600 το μήνα. β) Σύνταξη αναπηρίας άνω των 65 ετών 58.000 (σε σύνολο 179.600) το 70% παίρνουν σύνταξη 12.000. Και στις αγροτικές περιοχές έδειξαν οι έρευνες ότι για τη συντριπτική πλειονότητα η σύνταξη είναι η πρωταρχική πηγή εισοδήματός τους.^{27*} Το Μάιο του 1991 517.990 άτομα (σε σύνολο 559.675) λάμβαναν σύνταξη 12.000-13.500 δραχμές. Βέβαια στις περιοχές αυτές οι ηλικιωμένοι εξακολουθούν να καλλιεργούν τη γη και να ασχολούνται με την κτηνοτροφία χωρίς να θεωρούν αυτές τις δραστηριότητες σαν δουλειά η ως πηγή εισοδήματος. Η μορφολογία της αγροτικής ιδιοκτησίας και εκμετάλλευσης στην Ελλάδα επιτρέπει τον πορισμό κάποιου εισοδήματος για μία μερίδα των αγροτών με εξαίρεση τους αγρεργάτες και εκείνους που έχουν πολύ μικρό κλήρο. Το ποσό που καταβάλλεται σαν σύνταξη στους ηλικιωμένους αγρότες αν και ανεπαρκές, είναι πιο ικανοποιητικό από το ίδιο ποσό που καταβάλλεται στους υπερήλικες ανασφάλιστους των αστικών περιοχών γιατί οι αγρότες εξαρτώνται λιγότερο από την αγορά για την επιβίωση τους.

ΟΙ ΑΝΑΣΦΑΛΙΣΤΟΙ ΥΠΕΡΗΛΙΚΕΣ: 30.916 άτομα το 1991. Ο αριθμός αυξάνει τα τελευταία χρόνια με τους Πόντιους ανασφάλιστους. Η νομοθέτηση επιδομάτων για τους ανασφάλιστους ηλικιωμένους των πόλεων είναι μία ενθαρρυντική αρχή, αλλά το ποσό του επιδόματος είναι τελείως ανεπαρκές για τις ανάγκες της αστικής ζωής. Οι αστοί που δεν έχουν άλλους πόρους εκτός από το επίδομα αυτό είναι ανάγκη να βρουν άλλους τρόπους επιβίωσης.

ΤΣΑ 28476 συνταξιούχοι. Η κατώτερη σύνταξη γήρατος 40.000 η ανώτατη 72.000 η κατώτατη σύνταξη αναπηρίας 40.000 και θανάτου 32.000. Η μέση μηνιαία σύνταξη 55.000 δραχμές^{28*}

ΤΟ ΔΗΜΟΣΙΟ. Στις 31-7-1991 υπήρχαν 336848 συνταξιούχοι ενώ στο τέλος του 1991 ο αριθμός τους μειώθηκε σε 280384 με την κατάργηση των συντάξεων εθνικής αντίστασης. Επειδή στο Δημόσιο βρίσκονται οι νεότεροι συνταξιούχοι και οι συντάξεις επιζώντων αφορούν συχνά άτομα που δεν είναι ηλικιωμένα, δεν έχει σημασία για τη μελέτη του εισοδήματος των ηλικιωμένων η κατώτερη μηνιαία (πολιτική 32.000 δρχ. πολεμική 42.000) η ανώτατη (270.520) και η μέση (117.100) σύνταξη. Σημασία έχει ότι στο σύνολο των συνταξιούχων σχεδόν 4 στους 10 (ποσοστό 39.7%) ελάμβαναν το 1991 μηνιαία σύνταξη κάτω από 60 χιλιάδες δραχμές το μήνα. Δεν υπάρχουν στοιχεία πόσοι από αυτούς είναι άνω των 65 ετών, είναι όμως βέβαιο ότι υπάρχουν ανάμεσα σ' αυτούς ηλικιωμένοι, ιδιαίτερα ηλικιωμένες χήρες^{29*}.

Οι περισσότεροι συνταξιούχοι του Δημοσίου λαμβάνουν και μέρος από το Μετοχικό Ταμείο Πολιτικών Υπαλλήλων και ορισμένοι δικαιούνται και άλλα βοηθήματα, που συμβάλουν στην αύξηση του εισοδήματός τους. Έχουν παρατηρηθεί ακραίες περιπτώσεις συσσώρευσης συντάξεων από διάφορους φορείς που φθάνουν σε μεγάλα ποσά.

2. ΔΑΠΑΝΕΣ ΚΑΙ ΔΙΑΘΕΣΙΜΟ ΕΙΣΟΔΗΜΑ.

Α. Οι δαπάνες των ηλικιωμένων^{30*}

Η κατανάλωση ενός ηλικιωμένου άνω των 65 και άνω των 75 ετών και η κατανάλωση νοικοκυριών με αρχηγό άνω των 65 και άνω των 75 ετών της έρευνας οικογενειακών προϋπολογισμών του 1987/88 αναπροσαρμοσμένα με το δείκτη τιμών καταναλωτή 1988/1991 παρουσιάζονται στον Πίνακα 4.

Τα πρότυπα κατανάλωσης όλων των νοικοκυριών και νοικοκυριών με ηλικιωμένο αρχηγό 65-74 ετών είναι διαφορετική. Βέβαια ηλικία του αρχηγού του νοικοκυριού υποδηλώνει διαφορετική σύνθεση και επομένως διαφορετικές ανάγκες για το νοικοκυριό, σχετίζεται όμως και με το ύψος του εισοδήματος. Οι ηλικιωμένοι αρχίζουν να δοκιμάζουν την προοδευτική ελάφρυνση των βαρών που τους υποχρέωναν σε σκληρή εργασία όπως η συντήρηση της οικογένειας, οι σπουδές των παιδιών, η επαγγελματική αποκατάσταση και ο γάμος των παιδιών κλπ.

Οι δαπάνες για αγορά ειδών διατροφής αντιπροσωπεύουν 30,9% για όλα τα νοικοκυριά, 34,8% και το 38,4%, αντίστοιχα για νοικοκυριά με αρχηγό 65-74 ετών και 75 ετών και άνω. Οι ίδιες δαπάνες αποτελούν το 24,8% του προϋπολογισμού ενός ατόμου κάτω των 65 ετών και το 34,7% ενός ατόμου άνω των 65 ετών.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4

Αναπροσαρμογή ποσών Έρευνας Οικογενειακών Προϋπολογισμών (ΕΟΠ) 1987/88 με βάση το Δείκτη Τιμών Καταναλωτή 1988-1991.

Σύνολο αγορών	Σύνολο Νοικοκυριών	Ένα άτομο		Νοικοκυριά με αρχηγό	
		κάτω των 65 ετών	75+ ετών	65-74 ετών	75+ ετών
Σύνολο					
αγορών	24592	165730	70131	149939	106735
Τρόφιμα	69482	41176	24366	52315	41016
Ποτά-Καπνός	8261	4209	954	6365	2986
Ενδ-Υπόδυση	31546	76035	6844	18972	11038
Στέγαση	24653	26022	13011	17108	14589
Διαρκή	18781	13162	7288	12530	8869
Υγεία	15390	11737	7471	11613	11122
Εκπαίδευση					
-Αναψυχή	14518	11327	1974	5918	3695
Μεταφορές-					
Επικοινων.	25787	16490	2721	14694	6805
Λοιπά	14844	14213	5292	10015	6511

Η αναπροσαρμογή των χρηματικών ποσών της ΕΟΠ 1987/88 έγινε από τον κ. Ν. Καράμπαλη του Τμήματος Τιμών της Διεύθυνσης Οικονομικών Μελετών Τραπέζης Ελλάδος.

Οι δαπάνες διατροφής μαζί με τις δαπάνες για ένδυση, υπόδυση, στέγαση, μεταφορές και επικοινωνίες απορροφούν το μεγαλύτερο μέρος του οικογενειακού προϋπολογισμού των ηλικιωμένων 65-74 ετών (68,7%) και των 75 ετών και άνω (68,2%). Οι ηλικιωμένοι με τη συνταξιοδότηση χάνουν ένα σημαντικό μέρος των εσόδων τους και αυτό έχει επίδραση στη διατροφή, στο ντύσιμο και στις

κοινωνικές δραστηριότητες.

Β. Συντάξεις και πληθωρισμός.

Οι αυξήσεις των τιμών αγαθών και υπηρεσιών κυρίως στα είδη ευρείας κατανάλωσης, τα ενοίκια και τα τιμολόγια των δημοσίων επιχειρήσεων, (φως, νερό, τηλέφωνο) αποτελούν παράγοντα ενίσχυσης των πληθωριστικών πιέσεων και έχουν σημαντική βαρύτητα στους οικογενειακούς προϋπολογισμούς. Στην περίοδο 1988-1991 ο δείκτης τιμών καταναλωτή στο σύνολο των αγορών αυξήθηκε κατά 62,8% στα είδη διατροφής κατά 68,8%, και στη στέγαση κατά 75%^{30*}.

Οι ηλικιωμένοι αποτελούν το πιο ευπρόσβλητο από την ασθένεια τμήμα του πληθυσμού και το πιο ανίσχυρο να αντιμετωπίσει το αυξανόμενο κόστος ζωής, το κόστος φαρμάκων και νοσηλείας με την αντίστοιχη αύξηση του εισοδήματός τους που προέρχεται από τη σύνταξη. Ο δείκτης τιμών καταναλωτή για την υγεία αυξήθηκε κατά 53% στην περίοδο 1988-1991. Οι δαπάνες υγείας αποτελούν το 9% του προϋπολογισμού ενός ατόμου 25-34 ετών 19,5% ενός ατόμου άνω των 75 ετών. Πρόσφατα οι ασφαλισμένοι ηλικιωμένοι αναγκάστηκαν να πληρώνουν συμμετοχή για τα φάρμακα, με αποτέλεσμα ορισμένοι χαμηλοσυνταξιούχοι να μην προμηθεύονται πια απαραίτητα για την υγεία τους φάρμακα.

Τον Οκτώβριο του 1991 αυξήσεις από 50-150% στις αστικές συγκοινωνίες της πρωτεύουσας, και τα ταξί προκάλεσαν “σοκ” στα χαμηλά και μεσαία κοινωνικά στρώματα που χρησιμοποιούν τα μέσα μαζικής μεταφοράς και τα ταξί. Το ταξί, που μπορεί να είναι απαραίτητο για τη μετακίνηση του ηλικιωμένου στο γιατρό, ή για τη θεώρηση του βιβλιαρίου υγείας, ή για επίσκεψη σε συγγενείς και φίλους. Με τις τελευταίες αυξήσεις το κόμιστρο των ταξί έχει γίνει απαγορευτικό για τους περισσότερους συνταξιούχους.

Η τεράστια αύξηση των τιμών στα είδη πρώτης ανάγκης έχει φέρει σε αδιέξοδο και μερικές φορές καταδικάζει σε πείνα, κρύο και αφανισμό τους συνταξιούχους με τις κατώτερες συντάξεις που δεν έχουν άλλα εισοδήματα. Η κατάσταση μπορεί να θεωρηθεί δραματική για τους μικροσυνταξιούχους υπερήλικες, χωρίς άλλα εισοδήματα εκτός από τη σύνταξη, που δεν έχουν τη δυνατότητα να εργάζονται και δεν έχουν παιδιά ή παιδιά που να μπορούν να τους βοηθήσουν.

Το εισόδημα που προέρχεται από αποταμίευση μειώνεται σε περίοδο πληθωρισμού ακόμα και αν ο ηλικιωμένος δε χρησιμοποιήσει το κεφάλαιό του για χρηματοδότηση των τρεχουσών αναγκών του. Η μείωση των προσωπικών αποταμιεύσεων έχει ιδιαίτερη σημασία για τα άτομα που συνταξιοδοτήθηκαν πρόωρα με μειωμένη σύνταξη με τη σκέψη ότι το εισόδημά τους από αποταμίευση θα ήταν αρκετό για να αντιμετωπίσει τη μείωση του εισοδήματός μετά τη συνταξιοδότηση^{31*}.

Το 1991 ενώ υπήρξε έλεγχος στις αυξήσεις των συντάξεων και των μισθών, σημειώθηκαν μεγάλες αυξήσεις των αγαθών και των τιμολογίων των Δημοσίων Επιχειρήσεων Κοινής Ωφέλειας (ΔΕΚΩ). Οι ανατιμήσεις αυτές σε ποσοστά χαμηλότερα από το ποσοστό του πληθωρισμού, είναι υψηλότερες από το ποσοστό αύξησης των συντάξεων και μειώνουν την αγοραστική δύναμη των συνταξιούχων. Δημοσιογραφικές πληροφορίες αναφέρουν ότι οι αυξήσεις στα τιμολόγια της ΔΕΗ για το 1991 ήταν μεγαλύτερες από τον προβλεπόμενο ρυθμό πληθωρισμού και εκτιμήθηκαν σε 25% κατά μέσο όρο: οι αυξήσεις αυτές προέκυψαν από την αναπροσαρμογή του παγίου.^{32*}

Στους συνταξιούχους στο σύνολό τους, τους μισθωτούς του δημόσιου τομέα και τους χαμηλόμισθους του ιδιωτικού τομέα επιρρίφθηκε το κόστος απόπειρας σταθεροποίησης της οικονομίας. Με την

κατάργηση της ΑΤΑ το πραγματικό τους εισόδημα σημειώνει σημαντική μείωση. Η αποσύνδεση των κατώτερων συντάξεων από τα 20 ημερομίσθια ανειδίκευτου εργάτη, η μείωση των ποσών στις συντάξεις αναπηρίας, έχουν περιορίσει σημαντικά το εισόδημα των συνταξιούχων του ΙΚΑ^{33*}. Η κατάργηση των συντάξεων εθνικής αντίστασης έχει φέρει σε απόγνωση ηλικιωμένους για τους οποίους αποτελούσε το μοναδικό τους εισόδημα.

Με την αύξηση του κόστους ζωής συρρικνώνονται οι αποδοχές της πλειονότητας των συνταξιούχων των τριών μεγάλων ασφαλιστικών Οργανισμών του ΙΚΑ και του ΟΓΑ και του ΤΕΒΕ.

Στη δεκαετία του 1980 η Αυτόματη Τιμαριθμική Αναπροσαρμογή (ΑΤΑ) αν και δεν εκάλυπτε πλήρως το ποσοστό του πληθωρισμού, πολύ λίγο μείωσε το πραγματικό εισόδημα των συνταξιούχων.

Το 1991 η αύξηση 4% την 1η Ιανουαρίου και 4% την 1η Ιουλίου οδήγησαν σε αύξηση του ετήσιου εισοδήματος των συνταξιούχων κατά 11% λαμβανόμενης υπ' όψη της επιβάρυνσης από την προηγούμενη χρονιά (carry over). Με πληθωρισμό την περίοδο Ιανουαρίου -Δεκεμβρίου 1991 18,9% η μείωση της αγοραστικής δύναμης του ετήσιου εισοδήματος των συνταξιούχων το 1991 ήταν 7,9%^{34*}. Το 1992 με αυξήσεις στους συνταξιούχους 3% την 1η Ιανουαρίου και 3% την 1η Ιουλίου η αύξηση λαμβανόμενης υπόψει της επιβάρυνσης από την προηγούμενη χρονιά (carry over) θα είναι 6,5%. Με προβλεπόμενο από το Ινστιτούτο Εργασίας της ΓΣΕΕ πληθωρισμό 16% η μείωση της αγοραστικής δύναμης του ετήσιου εισοδήματος των συνταξιούχων θα είναι 9,5%. Αν ληφθεί υπόψη η κυβερνητική πρόβλεψη για πληθωρισμό 12% η μείωση θα είναι 5,5%^{35*}

Το 1992 το ποσοστό αύξησης των αποδοχών των συνταξιούχων είναι κατά πολύ μικρότερο του αναμενόμενου ποσοστού αύξησης του τιμαριθμού, ενώ με την επιδοματική πολιτική στο Δημόσιο δε δίδεται η αύξηση που οφείλεται στις συντάξεις των δημοσίων υπαλλήλων, η οποία σχετίζεται άμεσα, βάσει του Ν 1902, με τις αποδοχές των δημοσίων υπαλλήλων.

Ιδιαίτερα προβληματική είναι η θέση των συνταξιούχων της Αθήνας. Σύμφωνα με μελέτη του Ελβετικού Ομίλου Corporate Resources Group^{36*} για την ακρίβεια στις περισσότερες πρωτεύουσες και μερικές από τις μεγαλύτερες πόλεις του κόσμου, στον κατάλογο των πόλεων κατά σειρά μεγαλύτερης ακρίβειας, η Αθήνα κατατάσσεται στην 45η θέση μετά από το Βερολίνο και η διαβίωση σ' αυτήν είναι σχεδόν εξίσου ακριβή με τη διαβίωση στο Λος Άντζελες και το Μόναχο.

Ένα άλλο πρόβλημα είναι ο “ετεροχρονισμός” των αυξήσεων στις συντάξεις και των αυξήσεων στις τιμές των ΔΕΚΟ και των ειδών ευρείας κατανάλωσης. Ενώ οι συνταξιούχοι έλαβαν μόνο 4% αύξηση στις συντάξεις την 1η Ιανουαρίου, πριν από την καταβολή της δεύτερης δόσης της αύξησης στις συντάξεις, οι τιμές έχουν σημειώσει πολλαπλάσιες αυξήσεις.

Εξάλλου ο δείκτης τιμών καταναλωτή που χρησιμοποιήσαμε για τη δείξουμε τη μείωση του εισοδήματος των συνταξιούχων όπως έδειξε μελέτη “είναι καταφανώς πλασματικός” και ο πραγματικός πληθωρισμός είναι υψηλότερος.³⁷

Γ. Η φορολογία των συντάξεων.

Σύμφωνα με μελέτη^{38*} το 1989 οι 407079 συνταξιούχοι που αποτελούσαν το 16,9% του συνόλου των φορολογουμένων πλήρωναν το 18,6% των φόρων. Σε σχέση μάλιστα με το 1982 έχει αυξηθεί το ειδικό βάρος των συνταξιούχων: τότε αποτελούσαν το 12,9% των φορολογουμένων και πλήρωναν το 15,5% του συνολικού φόρου.

Το ποσοστό συμμετοχής των συνταξιούχων στο φόρο εισοδήματος φυσικών προσώπων παρουσιάζει χρόνο με το χρόνο εντυπωσιακή αύξηση με εξαίρεση το 1990 και το 1991. Έτσι το μεγαλύτερο ποσοστό συμμετοχής παρουσίασαν οι συνταξιούχοι στην άμεση φορολογία το 1989 (18,7%) έναντι μόνο 7% το 1960 (το 1990 16,8% και το 1991 16,6%). Μισθωτοί και συνταξιούχοι πληρώνουν το 60,1% των φόρων από 28% που πλήρωναν το 1960.^{39*}

Τα βοηθήματα των συνταξιούχων φορολογούνται προσωρινά με συντελεστή 4,5% όμως κατά την εκκαθάριση του φόρου του επίσιου εισοδήματος συναθροίζονται με την κυρία σύνταξη με συνέπεια να προκύπτει συντελεστής εφορίας πολύ υψηλός. Είναι νόμιμο και κοινωνικά δίκαιο να φορολογούνται τα βοηθήματα των συνταξιούχων αφού αυτά αποτελούν μακροχρόνια αποταμίευσή τους; Διάφορες απόψεις έχουν εκφραστεί και το Συμβούλιο Επικρατείας έχει δεχτεί (ΣτΕ 3567/75) ότι αποτελούν εισόδημα που υποβάλλεται σε φόρο. Μία κοινωνικά δίκαιη λύση είναι η εξάντληση της φορολογικής υποχρέωσης με την παρακράτηση του φόρου στην πηγή.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Οι ηλικιωμένοι ποτέ δεν ήταν τόσο πολυάριθμοι και ποτέ η αναλογία τους δεν υπήρξε τόσο μεγάλη στο συνολικό πληθυσμό. Μεγάλες ανισότητες χαρακτηρίζουν τον ηλικιωμένο πληθυσμό. Ανάμεσά τους βρίσκονται μερικοί από τους πιο εύπορους ανθρώπους της Ελλάδας, αρκετοί με μεσαία εισοδήματα και πολλοί από τους πιο φτωχούς. Οι μη προνομιούχοι από την άποψη του εισοδήματος ηλικιωμένοι έχουν ορισμένα χαρακτηριστικά: α) τη μοναξιά: τα ζευγάρια είναι πιο εύπορα από τα μοναχικά άτομα β) το φύλο: οι γυναίκες είναι πιο φτωχές από τους άνδρες, γ) την ηλικία: φτωχότεροι είναι οι άνω των 75 ετών δ) το επάγγελμα που ασκούσαν στην οικονομικά ενεργό ζωή τους: οι αγρότες οι βιοτέχνες (ασφαλισμένοι στο ΤΕΒΕ) παίρνουν πολύ χαμηλές συντάξεις.

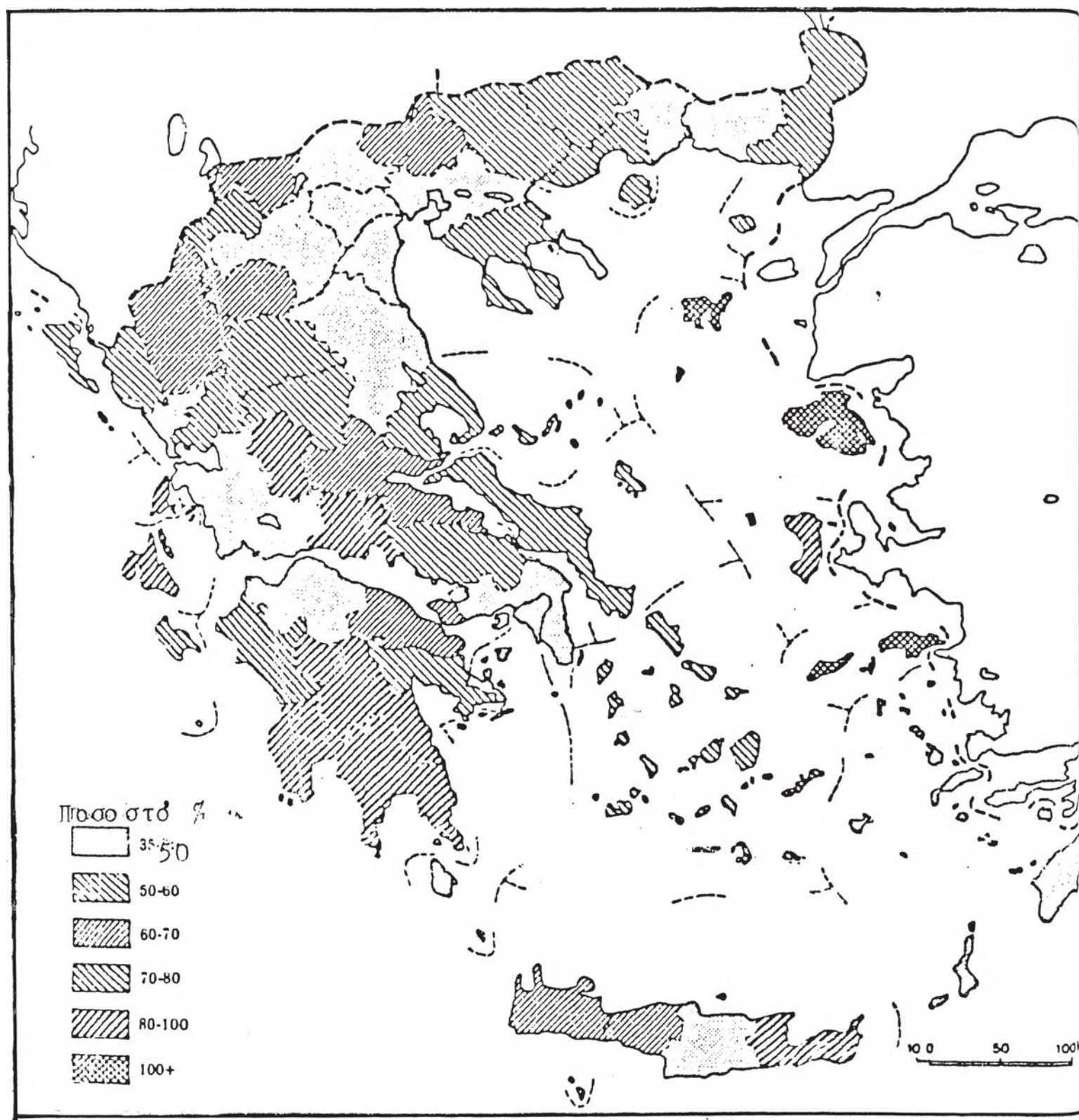
Η Ελλάδα χώρα που γεροντοκρατείται είναι συγχρόνως η χώρα με τους περισσότερους και νεότερους σε ηλικία συνταξιούχους που συνεχίζουν συχνά να εργάζονται και να διοικούν.

Οι έρευνες δείχνουν ότι στο σύνολό του ο ηλικιωμένος πληθυσμός από την άποψη του εισοδήματος βρίσκεται σε χειρότερη θέση από το συνολικό πληθυσμό της χώρας. Εξάλλου οι συνταξιούχοι φορολογούνται σκληρά.

Είναι φανερό ότι με 60.000 το μήνα δεν είναι δυνατό να ζήσει κανείς το 1992. Το πρόβλημα είναι οξύτατο για τους ηλικιωμένους συνταξιούχους για τους οποίους η σύνταξη αποτελεί τη μοναδική πηγή εισοδήματος, που με το ποσό αυτό πρέπει να πληρώσουν ενοίκιο, φως, νερό, τηλέφωνο, συμμετοχή στα φάρμακα, επισκέψεις σε γιατρούς και να εξασφαλίσουν τη διατροφή τους. Οι ελπίδες των συνταξιούχων εναποτίθενται στα παιδιά τους, όταν βέβαια έχουν παιδιά. Τραγική είναι η κατάσταση των ηλικιωμένων που για διάφορους λόγους δεν έχουν σύνταξη (ή έχουν σύνταξη των 12.000) ούτε εργασία, ούτε αποταμίευση, ούτε οικογενειακή ή άλλη βοήθεια.

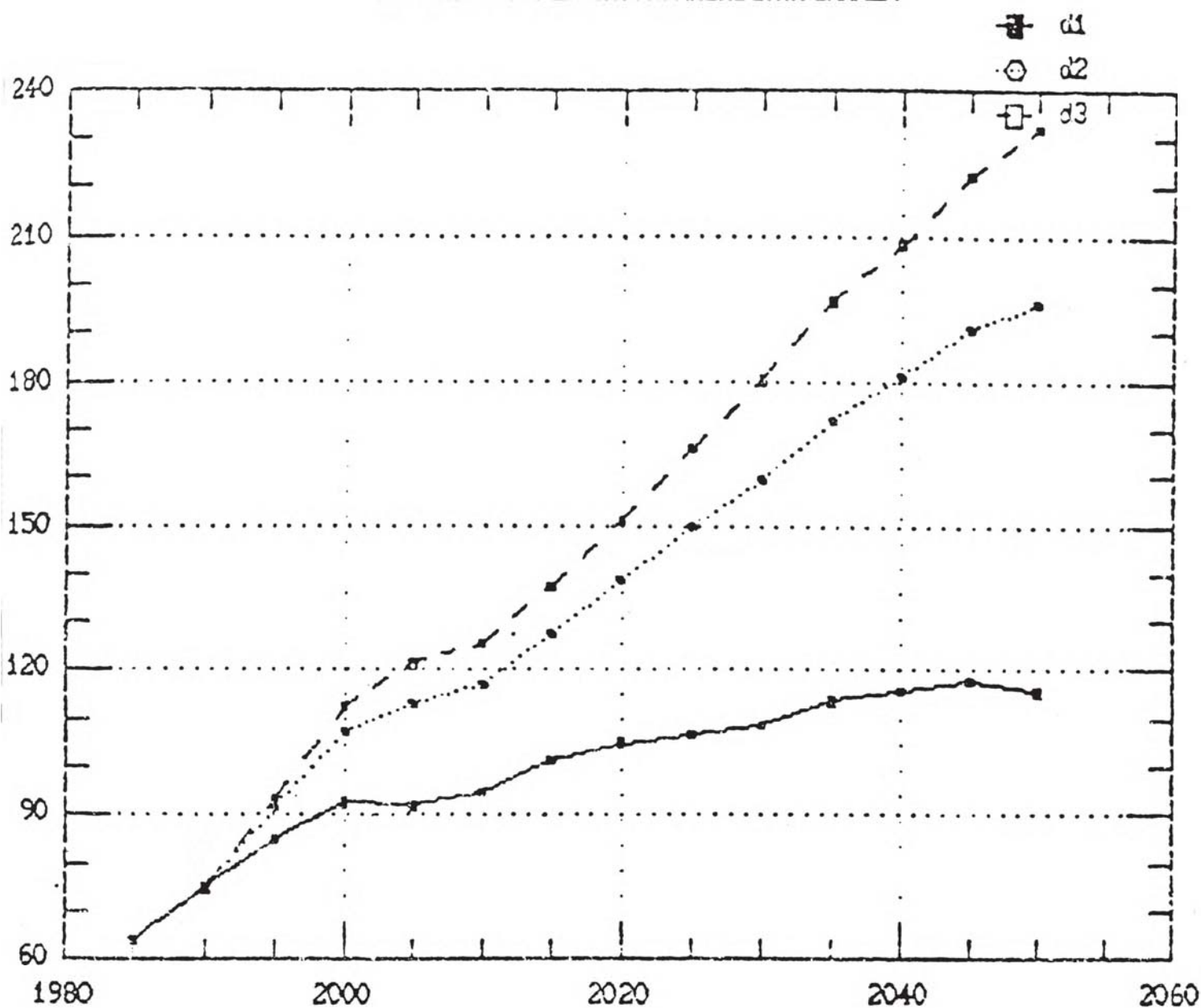
Οι αυξήσεις των τιμών αγαθών και υπηρεσιών, που έχουν σημαντική βαρύτητα στους οικογενειακούς προϋπολογισμούς, αποτελούν σοβαρό παράγοντα ενίσχυσης των πληθωριστικών πιέσεων, συρρίκνωσης του πραγματικού εισοδήματος και υποβάθμισης του βιοτικού επιπέδου των συνταξιούχων. Οι χαμηλοσυνταξιούχοι έχουν ήδη εκφράσει την έντονη ανησυχία τους με συγκεντρώσεις, διαβήματα, ακόμα και πορείες για τις συνεχείς ανατιμήσεις προϊόντων και υπηρεσιών που εκμηδενίζουν τα ισχνά τους εισοδήματα.

ΔΕΙΚΤΗΣ ΓΗΡΑΝΣΗΣ ΑΠΟΓΡΑΦΗ 1981



Δείκτης γήρανσης: Ο αριθμός των ατόμων άνω των 65 ετών ανά 100 άτομα ηλικίας 15-64 ετών κατά Νομό.

ΠΡΟΟΠΤΙΚΗ ΤΟΥ ΔΕΙΚΤΗ ΓΗΡΑΝΣΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ



d1 Σενάριο Α. Με την υπόθεση ότι η γονιμότητα θα είναι εκείνη του 1981, δηλ. στο επίπεδο ανανέωσης των γενεών 2,1 παιδιά ανά γυναίκα.

d2 Σενάριο Β. Με την υπόθεση ότι η γονιμότητα θα είναι εκείνη του 1985 (1,66 παιδιά ανά γυναίκα).

d3 Σενάριο Γ. Με την υπόθεση ότι η γονιμότητα θα είναι εκείνη του 1987 (1,53 παιδιά ανά γυναίκα).

Και στα 3 σενάρια θεωρήθηκε η θνησιμότητα σταθερή στο επίπεδο που προσδιορίστηκε το 1981, ενώ η μετανάστευση δεν θα επηρεάσει σημαντικά την όλη εξέλιξη του πληθυσμού.

Πηγή: Γ. Τζιαφέτας, "Η εξέλιξη του πληθυσμού της Ελλάδας και οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές επιπτώσεις", Εισήγηση στο Συνέδριο που οργάνωσε η Ελληνική Εταιρεία Δημογραφικών Μελετών, το Γαλλικό Ινστιτούτο Αθηνών και το Ιταλικό Μορφωτικό Ινστιτούτο με θέμα Κατάσταση, Προοπτικές και Δημογραφική Πολιτική στη Νότια Ευρώπη Αθήνα 13-14 Νοεμβρίου 1989.

Μέτρα που πρέπει να ληφθούν: α) έλεγχος των τιμών στα είδη πρώτης ανάγκης β) καθήλωση των τιμολογίων των δημοσίων υπηρεσιών και επιχειρήσεων. γ) τιμαριθμική αναπροσαρμογή των συντάξεών τους. Είναι ανάγκη επίσης να γίνουν έρευνες με αντιπροσωπευτικό δείγμα από ολόκληρο τον πληθυσμό της χώρας.

Οι ηλικιωμένοι αποτελούν ένα σημαντικό τμήμα του εκλογικού σώματος που δεν είναι δυνατόν να αγνοηθεί. Η πολιτική τους συμπεριφορά θα αποτελέσει αντικείμενο ιδιαίτερης μελέτης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ-ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

Ι. ΜΑΚΡΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

- 1) Πηγή: ΕΣΥΕ, *Μηνιαίο Στατιστικό Δελτίο* 11, Νοέμβριος 1990, σελ.9. -Γ. Τζιαφέτας, *Πληθυσμιακή Ανάλυση*, ΕΛΚΕΠΑ Αθήνα, 1990.
- 2) Ομιλία D. Horman Διευθυντή Age Concern στην Αθήνα το 1988.
- 3) R. Battie, "Les systèmes de pension et les revenus des personnes plus âgées", *La protection sociale des personnes de plus de 75 ans*, Association Internationale de la Sécurité Sociale, Genève, 1979, p.45-46
- 4) Συζήτηση επί των επιπτώσεων της συνταξιοδότησης επί των συνθηκών διαβίωσης των συνταξιούχων, διεξαχθείσα στο Δουβλίνο 25-26 Οκτωβρίου. Έκθεση αξιολογήσεως συνταχθείσα υπό της Ομάδος συνθηκών διαβίωσης και εργασίας *Αποχώρηση εκ της υπηρεσίας (συνταξιοδότηση). Μία μεταβατική περίοδος*, (Πολυγραφημένο) σ.1-2.
- 5) WHO, *Plan International d'Action sur le Vieillessement*, Extrait du Rapport de l'Assemblée Mondiale sur le Vieillessement, 26 Juillet-6 Août 1982, Doc. A/CONF. 113/31 Oct. 1982.
- 6) Elaine M. Brody and Stanley I., Brody, "Δεκαετία αποφάσεων για τη γεροντική ηλικία" *Εκλογή Θεμάτων Κοινωνικής Πρόνοιας*, Δεκέμβριος 1974.
- 7) P. Laroque, "La protection sociale des plus de 75 ans. Quels sont les problèmes", *La protection sociale de plus de 75 ans*, Association Internationale de la Sécurité Sociale, Genève, 1979, p.13-15.
- 8) Σ. Καραγιώργας, Θ. Γεωργακόπουλος, Δ. Καραντινός, Γ. Λοϊζίδης. Ν. Μπουζάς, Γ. Υφαντόπουλος. Μ. Χρυσάκης, *Διαστάσεις της φτώχειας στην Ελλάδα*, ΕΚΚΕ, Αθήνα, 1990, Τόμος Α σελ. 76-79.
- 9) Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, Γενική Γραμματεία ΕΣΥΕ, *Έρευνα ορίων χαμηλού εισοδήματος. Thresholds of Low Income*, Αθήνα 1990. Τα στοιχεία προκύπτουν από τον Πίνακα 3.1 της έρευνας. (πολυγραφημένο)
- 10) Commission of the European Communities, *Final Report on the Second European Poverty Programme 1985-1989*, COM (91) 29 Final, σελ.7. Ως μονάδες κατανάλωσης εφαρμόστηκαν 1 για μοναχικό άτομο 0,7 για τους επιπλέον ενήλικες και 0,5 για κάθε παιδί.
- 11) Marco Ricci. "La pauvreté chez les menages de personnes âgées en Italie", *Séminaire sur les tendances démographiques actuelles et modes de vie en Europe*, Strasbourg 18-29 Septembre, Actes du Seminaire, Strasbourg 1991 pp 297-298

- 12) Angel Paniagua Mazzorra-Olga Tarancon Rico, "Pauvreté, Niveau de vie et pensions de vieillesse en Espagne (1962-1990)", *Seminaire sur les tendances démographiques actuelles et modes de vie en Europe, Strasbourg 18-20 Septembre 1990*, pp 33-37
- 13) US Department of Commerce, Bureau of the Census, *An Aging World*, International Population Report Series P.95, No 78, Wasington 1987, p.43-44
- 14). Conseil de l' Europe *La préparation a la retraite*, Strasbourg, 1977 p. 39-40
- 15) ΕΣΥΕ, Απογραφές Πληθυσμού 1971 και 1981.
- 16) ΕΣΥΕ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού (Απασχόλησης) Έτους 1985, σελ. 18
- 17) Eurostat, *Labour Force Survey, Results 1989*, Luxembourg 1991, p. 48-49
- 18) Α. Τεπέρογλου, *Αξιολόγηση της προσφοράς των Κέντρων Ανοικτής Προστασίας Ηλικιωμένων*, ΕΚΚΕ, Αθήνα, 1990. σελ.44 και 53-54.
- 19) Σ. Καράγιωργας, Κ. Κασιμάτη, Ν. Πανταζίδης, *Έρευνα για τη σύνθεση και την κατανομή του εισοδήματος στην Ελλάδα*, Μέρος Πρώτο Αποτελέσματα για την περιοχή της πρωτεύουσας, ΕΚΚΕ, Αθήνα, 1988, σελ. 156
- 20) Ι. Μυριζάκης, "Οι ηλικιωμένοι στην Ελλάδα", *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τεύχος 42-43, Μάιος Δεκέμβριος 1980, σελ.209.
- 21) Μ. Στερεόπουλου, "Υπερήλικες που δουλεύουν κυριολεκτικά για τον επιούσιο", *Οικονομικός Ταχυδρόμος* Φ.46 (1280) 16 Νοεμβρίου 1978.
- 22) M. White Riley and Anne Foner, *Aging and Society*, Russel Sage Foundation, N. York, 1969, p.477.
- 23) Μ. Δημητρίου, "Οι γέροντες στην εξουσία", *Το Βήμα*, 1 Ιανουαρίου 1988.
- 24) Γ. Μαρίνος "Στη χώρα των συνταξιούχων", *Οικονομικός Ταχυδρόμος*, 9 Ιανουαρίου 1992, σ.42
- 23) Eurostat, *Labour Force Survey. Results 1989*, Luxembourg 1991, p.48-49
- 24) Ευρωπαϊκό Ίδρυμα για τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης και εργασίας, *Αποχώρηση εκ της υπηρεσίας (Συνταξιοδότηση) Μία μεταβατική περίοδος*, Δουβλίνο 1984.

II. ΜΙΚΡΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

- 1*) R. Clark and J.J. Spengler, *The Economics of individual and and Population Aging*, Cambridge University Press, Cambridge, 1980, σελ. 55
- 2*) Ανωτ. σελ.48.
- 3*) Ανωτ. σελ.66.
- 4*) P. Laroque ανωτ. σελ.15
- 5*) J.E. Birren, "Aging, Psychological Aspects", *International Encyclopedia of Social Sciences*, Mac Millan-The Free Press, New York 1972, σελ. 178
- 6*) M. White Riley and Anne Foner, *Aging and Society*, Russel Sage Foundation, N. York, 1968, Vol. I, σελ. 5

- 7*) R.J. Whelan and K.O. Higgins, "Παγιωμένη έκθεση σχετικά με την επίδραση της Συνταξιοδότησης στις βιοτικές συνθήκες εργαζόμενων που αποσύρονται", *The Economic and Social Research Institute*, Dublin, 1984, στο: *Αποχώρηση εκ της υπηρεσίας (Συνταξιοδότηση) Μία μεταβατική περίοδος*, Ευρωπαϊκό Ίδρυμα για τη Βελτίωση Συνθηκών Διαβιώσεως και Εργασίας σελ.13.
- 8*) Chr. Cockburn, Rapport Général sur la Table Ronde, *La protection Sociale de plus de 75 ans*, Association Internationale de la Sécurité Sociale, Genève, 1979
- 9*) US Department of Commerce, Bureau of the Census, *An Aging World*, International Population Reports Series, P.95, No 78, Washington 1987, σελ. 43-44
- 10*) WHO, Regional Office for Europe, *Medicosocial Work and Nursing: The Changing Needs*, Copenhagen 1983, σελ. 5.
- 11*) WHO, Regional Office for Europe, *Preventing Disability in the Elderly*, Copenhagen, 1982.
- 12*) Συζήτηση επί των επιπτώσεων της συνταξιοδότησης επί των συνθηκών διαβιώσεως των συνταξιούχων, διεξαχθείσα στο Δουβλίνο 25-26 Οκτωβρίου. Έκθεση αξιολογήσεως συνταχθείσα υπό της Ομάδος συνθηκών διαβιώσεως και εργασίας *Αποχώρηση εκ της υπηρεσίας (συνταξιοδότηση). Μια μεταβατική περίοδος*, (Πολυγραφημένο) σελ. 1-2)
- 13*) F.W.A. van Poppel and C.A. van der Wijst, "The demographic and socio-economic situation of the Elderly in the Netherlands", *Tijdschr Gerontol. Geriatr*, 18, 1987.
- 14*) E. Shanas, P. Townsend, D. Wedderburn, H. Friis, P. Milh, J. Stehouver, *Old People in Three Industrial Countries*, Atherton Press, New York, 1968 in B. Friis-Masden "Denmark", *International Handbook on Aging*, Edited by E. Palmore, Greenwood Press, Westport, Conencticut, σελ. 77
- 15*) G. Dogue, "Le vieillissement démographique de la Belgique", *La Société et les Personnes Agées*. Chaire Quetelet 86. *Populations Agées et Révolution Grise*, Louvain la Neuve, Octobre. 1986, σελ. 18-24.
- 16*) C. Lantoine et P. Paillat, "Ressources et conditions de vie de retraités de la Région Parisienne en 1974", *Population*, No 2, 1976, σελ. 399-440, Δείγμα 2139 άτομα.
- 17*) E. Pitsiou, *Life Style of Older Athenians*. Vol. I, National Centre of Social Research, Athens, 1986, σελ.84-94. Δείγμα 550 άτομα 195 άνδρες και 355 γυναίκες ηλικίας 60 ετών και άνω που κατοικούσαν σε 5 κοινότητες της περιοχής της πρωτεύουσας: Ζωγράφου, Φιλοθέη. Αγία Παρασκευή, Γαλάτσι και Ρέντης.
- 18*) Α. Αμνρά, Ε. Γεωργιάδη, Α. Τεπέρογλου, *Ο θεσμός της ανοικτής προστασίας των ηλικιωμένων στην Ελλάδα*, ΕΚΚΕ, Αθήνα 1986 σελ. 24-28. Δείγμα 9618 άτομα, 3724 άνδρες και 5894 γυναίκες, 71,1% 60-74 ετών 28,9% 75 ετών και άνω, σε 13 ΚΑΠΗ του Νομού Αττικής και 33 ΚΑΠΗ Επαρχιακών Νομών.
- 19*) Α. Τεπέρογλου *Αξιολόγηση της προσφοράς των Κέντρων Ανοικτής Προστασίας Ηλικιωμένων*, Υπουργείο Υγείας, Πρόνοιας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων-ΕΚΚΕ, Αθήνα 1990, σελ.42-44, με δείγμα 8156 άτομα 4342 άνδρες και 3814 γυναίκες σε 63 ΚΑΠΗ της χώρας.
- 20*) ΕΣΥΕ, Έρευνα Οικογενειακών Προϋπολογισμών 1987-88, Αθήνα 1990, σελ. 205.

- 21*) Σ. Καράγιωργας, Κ. Κασιμάτη, Ν. Πανταζίδης, *Έρευνα για τη σύνθεση και την κατανομή του εισοδήματος στην Ελλάδα*, Μέρος Πρώτο. Αποτελέσματα για την περιοχή της πρωτεύουσας, Αθήνα, 1988, σελ.151
- 22*) Χ. Ρουπακιώτης, *Η κρίση της κοινωνικής ασφάλισης*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1990, σελ. 23.
- 23*) ΙΚΑ, Διοίκηση, Διεύθυνση Οικονομικών Υπηρεσιών, Τμήμα Προϋπολογισμού, *Προϋπολογισμός ΙΚΑ 1991*, Αθήνα, 1991.
- 24*) Ομοσπονδία Συνταξιούχων Ελλάδας ΙΚΑ και Οργανισμών Κοινωνικής Ασφάλισης, *Για τη σωτηρία του ΙΚΑ*, Υπόμνημα 26 Απριλίου 1991.
- 25*) Πληροφορίες από την Πανελλήνια Ομοσπονδία Συνταξιούχων ΤΕΒΕ.
- 26*) ΟΓΑ, Υπηρεσία Στατιστικής.
- 27*) Θ. Καζαντζής Ρ. Γκατάϊ-Καζαντζή, *Κοινωνικοιατρική έρευνα επί του υπερεξηκονταετούς πληθυσμού 7 ορεινών κοινοτήτων της επαρχίας Φιλιππών Ηπείρου*. Αθήνα 1988, (πολυγραφημένο).
- 28*) ΤΣΑ, Διεύθυνση Οικονομικών.
- 29*) Γενικό Λογιστήριο του Κράτους, Δ.47.
- 30*) Δείκτης Τιμών καταναλωτή της ΕΣΥΕ όπως παρουσιάζεται από το Τμήμα Τιμών της Διεύθυνσης Οικονομικών Μελετών της Τράπεζας της Ελλάδος.
- 31*) R. Battie ανωτ. σελ. 30.
- 32*) "Κάψεις δεν κάψεις πληρώνεις. Αναδιάταξη τιμολογίων ονομάστηκε το χαράτσι της ΔΕΗ", *Τα Νέα*, 18 Απριλίου 1991.
- 33*) Ομοσπονδία Συνταξιούχων Ελλάδας ΙΚΑ και Οργανισμών Κοινωνικής Ασφάλισης, *Για τη σωτηρία του ΙΚΑ*, Αθήνα 26 Απριλίου 1991
- 34*) Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, Γ.Γ. ΕΣΥΕ, Διεύθυνση Οικονομικών Στατιστικών Α, Τμήμα Τιμών και Τιμαριθμών, *Δελτίο Τύπου. Δείκτης Τιμών Καταναλωτή Δεκεμβρίου 1991*. Ο δείκτης αφορά τις αστικές περιοχές. -Ο υπολογισμός για την αύξηση του ετήσιου εισοδήματος των συνταξιούχων κατά 11% επιβεβαιώνεται έμμεσα και από την *Εισηγητική Έκθεση Προϋπολογισμού 1992*, Αθήνα, Νοέμβριος 1991, σελ. 52 οι δαπάνες για συντάξεις των δημοσίων υπαλλήλων το 1991 αυξήθηκαν κατά 11,2%
- 35*) Για το ποσοστό του πληθωρισμού πληροφορίες από το Ινστιτούτο Εργασίας της ΓΣΕΕ. -Το ποσοστό 6,5% για αύξηση των συντάξεων επιβεβαιώνεται έμμεσα από την *Εισηγητική Έκθεση του Προϋπολογισμού 1992*, Αθήνα, Νοέμβριος 1991, σελ. 84.
- 36*) "Αθήνα μια πόλη πιο ακριβή από το Μόναχο", *Καθημερινή*, 19-5-1991
- 37*) Γ. Βαμβουκά, "Ο Δείκτης Τιμών καταναλωτή είναι καταφανώς πλασματικός", *Οικονομικός Ταχυδρόμος*, 25 Οκτωβρίου 1990, σελ. 32-34. Ο συγγραφέας ισχυρίζεται ότι είναι υψηλότερος ο πραγματικός πληθωρισμός: Η διατήρηση των συντελεστών σιάθισης για μεγάλο χρονικό διάστημα στα ίδια επίπεδα προκαλεί μια μορφή μεροληψίας στη μέθοδο υπολογισμού του Δείκτη Τιμών Καταναλωτού από την ΕΣΥΕ.

- 38*) “Μισθωτοί και συνταξιούχοι πληρώνουν το 57,9% των φόρων”, *Οικονομικός Ταχυδρόμος*, 11 Οκτωβρίου 1990, σελ. 66-67. Χαρακτηριστικό είναι ότι οι εισοδηματίες που αποτελούν το 8,5% των φορολογούμενων καταβάλουν το 5,1% των φόρων ενώ οι συνταξιούχοι που αποτελούν το 16,9% των φορολογούμενων καταβάλουν το 18,6% των φόρων. Αντίθετα το ποσοστό συμμετοχής των εμπόρων, βιομηχάνων και βιοτεχνών στην άμεση φορολογία παρουσιάζει βαθμιαία συρρίκνωση από 50,8% το 1960 σε 24,5% το 1991 και η συμμετοχή των ελεύθερων επαγγελματιών από 9,7% το 1960 σε 10,5% το 1991 και οι εισοδηματίες από 11,2% το 1960 σε 4,2% το 1991.
- 39*) Δ. Στεργίου, “Οι μύθοι των ελαφρύνσεων” Παρά τις νηχρές εξαγγελίες μισθωτοί και συνταξιούχοι πληρώνουν το 60,1% των φόρων από το 28% που πλήρωναν το 1960, *Τα Νέα*, 14 Δεκεμβρίου 1991